శ్రీ మహాభారతము: వచనము

మంతి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి ప్రణీతము

18 పర్వములు - 16 సంపుటములు

ఆదిపర్వము		4	0	0
సభాపర్వము		1	0	0
అరణ్యపర్వము	1 వ భా॥	3	0	0
డిటో	2 వ భా॥	3	0	0
విరాటపర్వము		2	8	0
ఉద్యోగపర్వము		3	0	0
భీష్మపర్వము		3	0	0
ద్రోణపర్వము		3	0	0
కర్ణపర్వము		2	0	0
శల్యపర్వము		1	8	0
సౌప్తికపర్వము		0	12	0
స్త్రీపర్వము		0	8	0
శాంతిపర్వము		4	8	0
ఆనుశాసనికపర్వము		3	0	0
అశ్వమేధపర్వము		1	8	0
ఆశ్రమవాస, మౌసల, మహాప్రస్థానిక, స్వర్గారోహణ పర్వములు		1	4	0

పూర్తి సెట్టు వెల 37—8—0

దొరకువారు:—

కొండపల్లి వీరవెంకయ్యా అండ్ సన్సు

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో, రాజమండ్రి

శ్రీ దేశబంధు
చిత్తరంజనదాసు జీవితచరిత్ర

రచయిత:

ఆర్. నారాయణమూర్తిగారు బి. ఏ.

పబ్లిషర్సు

కొండపల్లి వీరవెంకయ్యా అండ్ సన్సు

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో

రాజమండ్రి.

195[illegible]

[వెల రు 0—8—0

ఒక్కమాట

పాఠకులారా!

భరతఖండ మేనాటినుండియో నిఖిల సంపదల కాల వాలమైనట్లే, సకల భోగభాగ్యములకు నిలయమైనట్లే, దేశ భక్తులకును, దేశసేవకులకును, పుట్టినిల్లయివది. ఎందరోమహా నీయు లుద్భవించి తమ సర్వశక్తులను దేశమాతకు ధారవోసి యశఃకాయము నట వదలి స్వర్గసీమ కేగినారు. వారి తర్వాతి వారమైన మన మిప్పుడప్పుడు వారి యాశయములను, వారి ఉదార త్యాగములను మననము చేసికొనుటకును, వారి యడుగుజాడలలో శక్త్యానుసారముగా నడచుటకును వారి ధన్యజీవితములు హృదయసీమలందు తాండవించుచున్నను, కన్నులకు గట్టినట్లు మన యెట్టయెదుట గన్పట్టుచుండుట మన భావిజీవితములకు శ్రేయోదాయకము. ఇట్టి సదాశయ ముతో నింతవఱకు వెలువరించిన గాంధీ, జవహార్ మొద లగు మహనీయుల జీవితములతో బాటు శ్రీ దేశబంధు చిత్తరంజనదాసు జీవితచరిత్రను వెలువరించి మీ యెదుట బెట్టుచున్నాము. దానివలన దేశాభ్యుదయమున కెంతవఱకు మా యాశయము తోడ్పడినదో చదువరులే తెలుపగలరని విశ్వసించుచున్నాము.

ఇట్లు,

ప్రకటనకర్తలు.

దే శ బం ధు

శ్రీ చిత్తరంజనదాసు జీవితచరిత్ర

శ్రీచిత్తరంజనదాసు 1870వ సంవత్సరము నవంబరు 5 వ తేదీని శుభముహూర్తమున జననమాయెను. సిత్రులు కలకత్తాలో పెటిటాల్ డంగా వీధిలో నతడు జన్మించెను. కలకత్తా వీధులలో నిదికూడ ముఖ్యమైనవీధి ఈ వీధిలో పెద్ద వర్తకులు, ఉద్యోగస్తులు నివసించువారు. చిత్తరంజన్ తండ్రిపేరు 'భుజాన్ మోహన్ దాస్' మోహన్ దాసుపత్రికా సంపాదకుడు గాను, ప్లీడరీవృత్తియు సమముగా జేయుచుండెను. డక్కా జిల్లాలో విక్రమపూరను తాలూకాలో తెలింబగ్ నగరమున పేరుప్రఖ్యాతి గాంచిన వైద్యకుటుంబములో నుండి వచ్చెను. విక్రమపూరు అన్ని విషయములలోను ప్రఖ్యాతి గాంచినది. అక్కడ గొప్ప విద్యావంతులుండిరి. సాంఘికవిషయముల్లో రాజకీయ విషయముల్లోను ప్రజలు పాల్గొనుచుండిరి. ఇక్కడ విద్య నేర్చినవా రందరును గొప్ప పదవులలో నుండిరి. పేరుకీర్తులను గడించిరి. అటువంటి ప్రదేశములో చిత్తరంజను కుటుంబము బయలుదేరెను. బెంగాలుప్రజ లందరును విద్యావంతులయ్యు చాల మంది భూమిమీదనే యాధారపడియుండిరి! విశేషముగా భూమిని పండించి ధనికులైరి. అది చాల సారవంతమైన

భూమి కాబట్టి ప్రజ లెక్కువగ పైరుపంటల జీవనాధార ముగ గైకొనిరి. మన వేద్యకుటుంబముకూడ సామాన్యమైన భావనను కలిగియుండెను. కొంతకాలమునకు చిత్తరంజను తాతలలో నొకరును, యిద్దరు పినతండ్రులును విక్రమ పూరును వదలి 'బారిసల్' అను గ్రామమునకు వచ్చి అక్కడ నివాస మేర్పరచుకొనిరి. ఇక్కడ వారు న్యాయ వాద వృత్తినుండి పేరును గడించిరి. వీరుకూడ చాల పట్టు దల కలిగి కొంచెము కోపస్వభావము గలవారు. వారు తలంచిన కార్యములను సాధించుటలో నెంతటివారినైన ధిక్కరించు స్వభావము గలవారు కాని. విద్యావంతు లగు టచే వారి ప్రవర్తనావిధానమే సాగుచుండెను. చిత్తరంజన్ తండ్రి బ్రహ్మసమాజములో చేరి యా మతము నుద్ధరించు చుండెను. ఈ సమాజమును గొప్ప వృద్ధిలోనికి తీసికొని వచ్చుటకు బ్రయత్నములు చేసెను. ఇతనినిబట్టి మిగిలిన వారుకూడ బ్రహ్మసమాజమునందు చేరిరి. ఈ మతసంబంధ మైన యొక పత్రికకు మోహన్‌దాసు సంపాదకుడుగా బని చేసెను. ఈ పత్రిక పేరు 'బెంగాల్ పబ్లిక్ ఒపీనియన్' ఇది వారమున కొకసారి వెలువడుచుండును. అక్కడ బ్రహ్మ సమాజమందిరము లీపత్రికాలయాలా భవనములో నుండెను. మతభావములను వివరముగా పత్రికలో వ్రాయుచుండెను. పత్రిక మూలమున మతమునుగూర్చి ప్రజాభి ప్రాయములను గ్రహించి వాటికి తగిన సమాధానములను వ్రాయుచుండెను. ఇందుకు సమ్మతించి అనేకు లీ సమాజములో జేరిరి.

ఈవిధముగా బ్రహ్మసమాజమును వృద్ధిలోనికి దెచ్చెను. తక్కిన అన్నదమ్ములుకూడ బ్రహ్మమతవృద్ధికై మోహనదాసునకు సహాయము చేయుచుండిరి. తండ్రివిబట్టి చిత్తరంజనునకు గూడ బాల్యమునుండియు బ్రహ్మసమాజ తత్వమే యలవడెను. మోహనదాసునకు ప్రచారములో అధిక ధనవ్యయ మయ్యెను. ధనసష్టము కలిగినను మతావేశ మించుకయు నాతనికి తగ్గలేదు. మతాభివృద్ధికై గొప్పపట్టు దల కలిగియుండెను. ఈ మతసిద్ధాంతములు యిప్పటికి వెల్లడియై ప్రచారములో నున్నట్లు మనకు తెలియును. అన్నిమతముల నీమతము సముచ్చయము చేయు నభిప్రాయముతో దేవు డొక్కడే యనియు, మతభేదములు లేవనియు, ఆత్మ పరిశోధనా విచారణయే ఈమత తత్వమనియు మోహనదాసు, అతని అనుచరులు ప్రచారము చేసిరి. కర్మకాండ లనవసరమనియు, యజ్ఞోపవీతమును విసర్జించవలెననియు, దానిఫలిత మేమియు లేదనియు, ఆత్మశుద్ధియే ప్రధానమనియు, స్త్రీకి స్వాతంత్ర్య ముండవలెననియు, విధవా వివాహము నుత్సాహ పఱచవలెననియు నీ మతస్థుల పూర్ణాభిప్రాయము. మన ఆంధ్రదేశములోగూడ బ్రహ్మసమాజ భవనములు మత ప్రచారము కూడ నున్నవి. వితంతువులైన బాలికలకు విద్య నేర్పుచు వారికి పునర్వివాహములు చేయుచుండిరి.

చిత్తరంజన్ తండ్రియగు మోహనదాసు కుటుంబ విషయములలోను, సాంఘికవిషయములలోను శ్రద్ధవహించక

సమాజాభివృద్ధికే పాటుపడెను. ధనలాభము లేకపోయినను గొప్పకీర్తిని గడించెను. ఇతని మతతత్వమును చిత్తరంజన్ విపులముగ విశాలబుద్ధితో గ్రహించి, అతని కనుగుణముగా ప్రవర్తించుటకు ప్రయత్నము చేయువాడు. మోహనదాసు ధర్మమార్గప్రవర్తకుడు, భూతదయ కలిగినవాడు, ప్రజల కుప కారము చేయువాడు, మంచినీతులను ప్రజలకు బోధించు వాడు, ఇతర విషయములలో జోక్యము కలుగజేసికొనక తన కార్యములందే దీక్షనువహించి కార్యనిమగ్నుడై యుం డెడువాడు తండ్రియొక్క సత్యగుణములను కుమారుడు గమ నించి అట్లు ప్రవర్తించువాడు. కాని పినతండ్రులయొక్క ధీర స్వభావముకూడ చిత్తరంజనులో నుండెను. అందు ముఖ్య ముగా మోహనదాసు సోదరులలో నొకడైన దుర్గ మోహనదాసు మంచి ధీరత్వము కలిగి ప్రతికార్యములోను ముందంజ వేయువాడు. 1861 సంవత్సరములో కలకత్తాలో హైకోర్టును నూతనముగా ప్రభుత్వమువారేర్పాటు చేయగా దుర్గమోహనదాసు ప్రాక్టీసు చేయుట కక్కడకు వచ్చి నివాస మేర్పరచుకొనెను. ఈయన క్రిమినలులో గొప్పపేరును గడించెను. ఈయనకు పట్టుదలయే ప్రధానము. కాబట్టి తన పెద్దకుమార్తెను కూచ్ బీహార్ మహారాజున కిచ్చి పెండ్లి చేయుట కంగీకరింప లేదు. ఆయన బ్రహ్మ సమాజకు డగుట చేతను మత భేదముల వలన తన కుమార్తె నిచ్చి వివాహము చేయక అంతటి గొప్ప సంబంధ మునుకూడ వదలుకొనెను. దీనినిబట్టి దాసు కుటుంబములోని

వారికి బట్టుదలయే ప్రధానవిషయమని మనము గ్రహింప నగును. అప్పటికి బ్రహ్మసమాజనాయకుడు 'కేశవ్ చంద్ర సేన్ 'అనుగొప్పసమోద్ధారకుడు. ఈయన తనకుమార్తెనొక స్వతంత్రరాజున కిచ్చి వివాహము చేసెను.

మఱియు తన సవతితల్లియైన వితంతువునకు పునర్వివాహము చేసెను. ఈ వివాహములు జరిగినవెంటనే ప్రజలలో కలవరము బయలుదేరెను. చంద్రసేనుని వెలిబెట్టిరి. అప్పుడు చాలయలజడి కలిగినది. వయసుమీరిన సవతితల్లికి వివాహముకూడదనియు, కుమార్తెకు బ్రాహ్మవివాహము చేయ కూడదనియు ప్రజాభిప్రాయము. దీనిపై పత్రికలలో అనేక విధములుగా వ్యతిరేకముగ వ్రాయుట ప్రారంభించిరి. ఇట్టి పరిస్థితులలో మోహన్ దాసు తటస్థముగా నూరకుండెను.

శ్రీచిత్తరంజన్ తల్లిపేరు "నిస్తమూర్ దేవి" ఈమె పెద్దకుటుంబములోని స్త్రీ. దానధర్మములను చేసి కీర్తిని గడించెను. ఆపదలలోనున్నవారి నాదరించుటయే మెస్వభావము. ప్రకృతిప్రభావమువలన సంఘములోని మార్పులను గ్రహించి దైవసంబంధమైన హితబోధనలు చేసెను. రాజారామ మోహన్‌రాయి మతమన్న యీమెకు చాల యిష్టము. రామమోహన్‌రాయి సహగమనము నతిక్రమించిన మహాపురుషుడు. ప్రతిమనుష్యుడును స్త్రీయును వారువారు చేసిన పూర్వజన్మసుకృతముల వలన యీజన్మలో కర్మ ననుభవింప వలయును. అట్టివిషయములో భార్య భర్తతో సహగమ

నము చేయు టధర్మమని యు నట్టిబలవన్మరణ ముత్తమజన్మ మైన మనుష్యజాతికి దగదనియు రామమోహాన్ రాయి అభిప్రాయము. మోహన్ రాయి మతాభిమానియైనను నిస్త మూన్ దేవి అవసరమైనంతవరకు హితోపదేశములు చేయుచు అన్యకార్యములకు బోకుండ నిర్మలమైన ప్రవ వర్తన కలిగి యుండెను. ఈమె ఔదార్య మొకవిషయ ములో మనము గ్రహింపగలము. 'జగదీస్ చంద్రబోసు' అను గొప్ప శాస్త్రపరిశోధకుడు కలకత్తాలో నుండెను. ఈయన భార్య "లేడీచంద్రబోస్" బాల్యముననే యీమె తల్లి మరణించెను. అప్పటికాలములో నాకుటుంబమునకును, దాసుకుటుంబమునకు బాంధవ్యమునకన్న స్నేహభావ మధి కముగానుండెడిది. తల్లి చనిపోయినవెంటనే లేడీచంద్రబోసు తనసోదరులతోబాటు దాసుయింట చాలకాల ముండెను, వీరిని దాసుతల్లి తనకుమారులకన్న మిన్నగా ప్రేమించి, వీరి కెట్టిలోపమును జరుగకుండ మిక్కిలి గారాబముతో పెంచి పెద్దవారిని చేసెను. తరువాత 'లేడీచంద్రబోసు' ఆమెను గూర్చి గొప్పగావ్రాసెను. అంతటి పవిత్రురాలైన స్త్రీని తల్లిగా బడయుటచే చిత్తరంజన్ గొప్పఅదృష్టవంతుడని చెప్పవలసియుండెను. దిక్కులేనివారిని బీదవారిని జూచిన ఆమెకు జాలికలిగి వారిని యాదరణ చేయుచుండెడిది. వారి కష్టసుఖములు విని వారిని కాపాడుచుండును. దానము చేయుటలో నామెకు యెముక లేదు. ధర్మకార్యము

లన్నను, దైవకార్యములన్నను, తప్పక ధనమును వెచ్చించి కార్యసాఫల్యము చేయును. కాని చాల మితభాషిణి. అనవసరమైన కార్యములకు బోక నిష్కపటమైన హృదయముతో ప్రవర్తించుచుండెను. కుటుంబములో నున్నవారందరిని వారి కోరికలనుతీర్చి యానందింప జేయుచుండును. భర్తయందు ప్రేమ యధికము. భర్తృసేవయే యామె కర్తవ్యము. అటువంటి భార్యాభర్తలకు జనించిన కుమారునియొక్క స్వాభావిక గుణము లెట్లుండునో గ్రహించుడు ! సామాన్యమైన గృహసంపన్నత కలిగి చిన్నగ్రామములో సుఖజీవనము చేయుట; అందును భార్యాభర్తలు గొప్ప యన్యోన్యభావమును కలిగియుండుట ! ఉదారస్వభావము కలిగి ప్రజల నాదరించుట ఇటువంటి దంపతులకు చిత్తరంజన్ దాసువంటి కుమారరత్న ముద్భవించెనన్న యాశ్చర్య మేమున్నది ! తలిదండ్రుల గుణములన్నియు చిత్తరంజన్‌లో నిమిడియున్నవి. జననీజనకులే యీయన కాదర్శనీయులు. మఱియొక విశేషమును గ్రహించుడు చిత్తరంజన్ తండ్రి మోహన్ దాసు గొప్పకవి. ఈయనకు కవిత్వధోరణి యధికముగా నున్నపుడు బ్రహ్మసమాజ సంబంధమైన గీతములు వ్రాయుచుండును. సమాజమునకు వచ్చినవారందరీ గీతములను పాడుచుందురు. ప్రార్థనగీతములు, పద్యములు అనేక భావములలో వ్రాయగల శక్తి ఆయనకు గలదు. ఈ గీతము ప్రచురణలోనుంచి ప్రచారములో బెట్టెను. ఈ విధముగా సమాజమును వృద్ధిచేసెను.

తండ్రియొక్క కవిత్వధోరణి చిత్తరంజనునకు బట్టు బడెను. ఈ యనకూడా చిన్నతనములో మంచిశైలిలో రమ్యమైన పద్యములను గీతములను వ్రాయగలిగెను. కాని దీనిని చివరవరకువృద్ధిచేయక మధ్యమార్గములోవదలివేసెను. ఇందులకై ఈయనను కవియని చెప్పుటకు వీలులేకపోయి నది. కాని యప్పు డప్పుడీ కవిత్వధోరణి వచ్చుచుండెడిది. అది సామాన్యముగానే పోయెడిది. కాని చిన్నతనము నుండియు విద్యావంతులుతో దిరుగుటచేతను చిత్తరంజన్ వాగ్ధాటి అధిక మయ్యెను. బహిరంగమైన ఉపన్యాసముల కలవడెను. మంచి గంభీరమైన స్వరముతో బహుమృదు వుగా మాట్లాడుట కలవడెను. ఇతని యుపన్యాసముల కందరును యానందపడెడివారు. ఇతనికి పదునొకండు సంవత్సరముల ప్రాయములో 'లార్డురిప్పన్' వైస్రాయి చేయుచుండ, రాజకీయములలో బనిచేయుట ప్రారంభించెను. ప్రపంచములో వెలువడిన పత్రికలను చదువుట చేతను, నాయకుల విధానములను గ్రహించుటచేతను, అనుభవనీయు లైన విద్యావంతులతో దిరుగుటచేతను చిత్తరంజన్ తన వయస్సునకు మించిన మహత్తరమైన కార్యములలో బని చేసి పేరుప్రతిష్టలను సంపాదించెను. గొప్ప దేశోద్ధారకుల యభిప్రాయమునేగాక వారి శక్తిని కూడ సంపాదించెను. తన అనుభవనీయమైన విషయములను వృద్ధిచేసెను. దేశ ములో నే ప్రాంతిములలో మహత్తరమైన శక్తివంతు లుం డిరో వారియొక్క పరిపూర్ణ విధానమును గ్రహించెను.

శ్రీ చిత్తరంజనదాసు 1878వ సంవత్సరములో పాఠశాలలో ప్రవేశించెను. ఇదియే సరియైన విద్యాప్రారంభమన్నమాట. ప్రవేశ పరీక్షలో 1886 సంవత్సరమున నుత్తీర్ణుడై ప్రసిడెన్సీ కాలేజీలో బ్రవేశించెను. హైస్కూలులో జదివినంత కాలమును ప్రతిక్లాసులోను మొదటివానిగా వచ్చుచు నుపాధ్యాయుల మెప్పు వడసెను. ఒకక్లాసునుండి మఱియొక క్లాసులోనికి వచ్చుసరి కితనికి విద్యయం దభిలాష యధికమై మిక్కిలి యుత్సాహముతో విద్యను పూర్తి చేసెను. ప్రసిడెన్సీ కాలేజీలో నుండగా కొంతమంది విద్యార్థుల నొక సంఘముగ నేర్పఱిచి దానికి తాను ప్రసిండెటుగా నుండి సంఘకర్తవ్యములను నడపుచుండెను. బెంగాలీభాషకు ప్రాధాన్య మీయవలెనని యొక యలజడిని ప్రారంభించెను. అప్పుడు 'సర్ విలియమ్ హంటరు' విశ్వవిద్యాలయమందు వైస్‌ఛాన్సిలరుగా నుండెను. ఇతడు పై తీర్మానమున కడ్డు తగిలి యీకార్యమును విఫలము చేసెను. తరువాత వైస్ ఛాన్సిలరు 'డాక్టరు గురూదాస్ బెనర్జీ. బెంగాలీభాషను ప్రాథమికభాషగా జేయుట కితడు గట్టిప్రయత్నములు చేసెను. గాని విఫలమనోరథుండయ్యెను. ఈయన తరువాత 'సర్ అషుతోష్‌ముఖర్జీ' వైస్‌ఛాన్సిలర్ అయ్యెను. ఈయన విద్యావంతుడును, కార్యదీక్షాపరుండగుటచే 1922వ సంవత్సరములో బెంగాలీభాషను పైకి దీసికొని వచ్చెను. విద్యార్థులందరి సహాయమువలనను ముఖర్జీ ప్రభుత్వముతో బోరాడి బెంగాలీ భాషకు ప్రాధాన్యత నిచ్చునట్లు చేసెను. అప్పుడు

బెంగాలీ దేశములో నున్న ప్రజలందరును ముఖర్జీని మిక్కిలి కొనియాడిరి. ఇట్టిసమయములో 'సురేంద్రనాధ్ బెనర్జీ' అను నతడు విద్యార్థిసంఘమునకు ప్రసిడెంటుగా నుండెను. ఈయన ఇండియన్ సివిల్ సర్వీసునుండి తొలగింపబడెను. ఇతడు గొప్ప దేశాభిమాని. ప్రపంచజ్ఞానము కలిగినవాడు. దేశసేవ చేయును యువకులను దారిలో బెట్టుటకు ప్రయత్నము చేసెను. విద్యార్థిసంఘములకు తఱచు నుపన్యాసము లిచ్చుచుండెను. ఈ సందర్భములో కలత్తాలో గొన్నిదినములుండి ముఖ్యముగా విద్యార్థులకే యుపన్యాసము లిచ్చెను. దేశాభిమానము, దేశసేవనుగూర్చి విద్యార్థుల కావేశము కలిగించెను. అప్పుడు చిత్తరంజనదాసు బెనర్జీ ప్రముఖునకు దగ్గరగా గూర్చుని అతని పాఠము లన్నిటిని శ్రద్ధగా విని వాటి సారాంశములను గ్రహించెను. అప్పటినుండియు దేశము నుద్ధరించుట యెట్లను సమస్య దాసును బాధించుచునే యుండెను. అవకాశమునకై వేచియుండెను. కాని తనవిద్య నింకను పూర్తి చేయవలెనను అభిలాష కలిగియుండెను. 1890 వ సంవత్సరములో పట్టపరీక్షలో నుత్తీర్ణుడై కాలేజీవిద్య పూర్తి కాగానే విద్యార్థిసంఘమును వదలవలసి వచ్చినది. సంఘమును వృద్ధి చేయుట కతనికి సావకాశము లేక యితరులపై వదలి పోయెను. ఆనర్సు పూర్తి చేయవలెనని మరల చదువును ప్రారంభించెను. కాని యితరకార్యములందు నిమగ్నుడై చదువునందు శ్రద్ధవహింపలేదు. ఈకారణముచే కృతార్థుడు కాలేకపోయెను. మరల చదువుటయా, లేక విరమించుటయా

యని తనలో వితర్కించుచున్న సమయములో తండ్రియగు మోహనదాసు కుమారుని విషయములో శ్రద్ధ తీసికొని అతనిని యింగ్లండునకు ఐ. సి. యస్. పరీక్షకు బంపెను. చిత్తరంజనుడు సీమదేశమునకు వెళ్ళి పరీక్షలకు చదువు చుండెను. 1892వ సంవత్సరములో చిత్తరంజనుడు పరీక్షలో నుత్తీర్ణుడు కాలేదు. దీనికి కారణ మతనికి పరీక్షలో సమర్థత లేక కాదు. న్యాయముగా నతడు పరీక్షలో అందఱికన్న ప్రథములలో నుండెననియే చెప్పవలసియున్నది. కాని యిత డక్కడ చాల యుపన్యాసముల నిచ్చెను. అతి తీవ్ర మైన ఉపన్యాసముల నిచ్చుచు నింగ్లండులో నున్న హిందువుల కుద్రేకము కలుగజేసెను. మంచి సుందరాకారుడు. ఇతని ముఖబింబములో నితరుల నాకర్షించు మహాత్తరమైన శక్తియున్నది. పూర్ణమైన విద్యావంతుడు. బాల్యము నుండియూ లోకజ్ఞానమును లోకానుభవమును సంపాదించెను. ప్రణయకంపితమైన రూపము. ప్రజారంజకమైన కార్యము లలో ప్రజల కుద్రేకమును కలుగజేయు భాషలో నుపన్యాసము లిచ్చుచుండ యెంతటివారికైనను మనస్సు చలింపక మానదు. ముస్ముందు హిందూదేశములో నట్టి యువకుల వలన నూతనమైన మార్పులు జరుగనున్నవని సీమదేశస్థులు కూడ గ్రహించిరి. ఇట్టి కారణములచే నితనిని ఐ.సి.యస్. పరీక్షలో నుత్తీర్ణునిగా జేయలేదని యొక వదంతి. ఇది కొంత వరకు యథార్థమై యుండవచ్చును. దాదాభాయి నౌరోజి మొదలగు మహామహులను గూర్చి సీమలో నుపన్యాసము

లిచ్చుచు అట్టివారు కామన్సు సభలో నుండుట కర్తవ్యాలని గట్టిగా జెప్పెను. ఓల్డుహామ్ భవనములో నొకనాడు గొప్పసభ జరిగెను. ఈ సభకు డబ్ల్యు యింగ్లేకస్టను అధ్యక్ష పదవి వహించెను. అప్పుడు చిత్తరంజను డొక గొప్ప యుపన్యాస మీ విధముగా నిచ్చెను.

ఆంగ్లేయులు "హిందూదేశమును కత్తితో సాధించి బ్రిటిషు సామ్రాజ్యమును స్థాపించితిమి. కాబట్టి కత్తిసాధనములోనే సామ్రాజ్యమును నిలువవలెను" అని వ్రాయు చుండిరి. స్నేహధర్మములో మొదట వర్తకరీత్యా హిందూ దేశమునందు ప్రవేశించి క్రమముగా సామ్రాజ్యము నెలకొల్పిరి. కాబట్టి యీ విధముగా వ్రాయుట ఆంగ్లేయుల నీచ బుద్ధిని వెల్లడిచేయునట్లగును. దీనిని సవరించుకొనుట చాల మంచిది."

ఐ. సి. యస్. పరీక్ష పోయినవెంటనే బారిష్టరు పరీక్షకు చదివి 1893 సంవత్సరమున హిందూదేశము జేరెను. ఇండియాకు వచ్చిన వెంటనే కలకత్తా హైకోర్టులో ప్రాక్టీసు మొదలుపెట్టెను. కాని ఆ సమయములో వతనికి సలహాచెప్పుటకు తండ్రి యుద్యమమునుండి విరమించి గృహమందు విశ్రాంతి గైకొనుచుండెను. మిగిలినవారు శ్రద్ధ వహించలేదు. పెద్ద లాయర్లు అనేకమంది చాల సంవత్సరములనుండి హైకోర్టులో బనిచేయుటచే వారిదగ్గర దాసు మొదలగు క్రొత్తగా వచ్చినవారికి అవకాశము కలుగుట లేదు. చాల కష్టముగా దాసునకు కనుపించు చున్నది.

ఎంతకాలమునకు బైకి రావలసియుండునో దాని కెంత శ్రమ పడవలసియున్నదో ముందు భవిష్యత్తగోచరముగానున్నదని చిత్తరంజనుడు గ్రహించి 1895 వ సంవత్సరములో గొన్ని నూతనగ్రంథములను వ్రాయుటకు మొదలిడెను. మొదటి గ్రంథమును పద్యకావ్యముగా వ్రాసెను. ఇట్లు కొంతకాలము గ్రంథరచనముగావించి రాజకీయములలో దిరుగుచుండెను. తండ్రికాలమునుండియు కవిత్వమును విడువక సాధనము చేసి యున్నచో నిప్పటికి జగత్ప్రఖ్యాతి వడసిన కవియై యుండ వలసినది. సహజముగ మేధాశక్తిగలవాడుగాన యీయన గ్రంథరచనలు చక్కగాను మృదు మధురముగానే యుండె డివి. ఎక్కువశాంతముతోను యోర్పుతోను చాలకాలమిట్లు కాలక్షేపముచేసి యెప్పటికైనను తాను తలంచినవృత్తియం దవకాశముకలుగునని వేచియుండెను.

ఇంతకాలమువరకును చిత్తరంజను డవివాహితుడై యుండెను. ఇంతకాలము తనప్రవర్తనములో నెట్టి లోటు పాటులును లేవు. వివాహవిషయములో స్నేహితులును, బంధువర్గమును తొందరజేయగా నందుల కంగీకరించి 1897 సంవత్సరములో డిశంబరు మూడవ తేదీని బ్రహ్మసమాజమున సంస్కరణప్రకారము అస్సాముదేశములో 'బిజ్ని' యెస్టేటు దివానుగానున్న 'బారదునాథ్ హాల్డర్' పెద్దకుమార్తెయగు 'బసంతీదేవి'ని వివాహమాడెను. బారదునాథ్ హాల్డర్ బ్రహ్మ సమాజమున కనుకూలుడైనవాడు. అతని కుమార్తెయు విద్యావంతురాలు. మంచి ఔదార్యమైన గుణములు గలది.

చిత్తరంజనకు దగిన దాంపత్యము కుదిరి కుటుంబసౌఖ్యము కలిగెను. దైవభక్తిలోను దానధర్మములలోను 'బసంతీదేవి' చిత్తరంజనుమాతకు దీసిపోదు. భార్యాభర్త లిద్దరును అధిక దానవంతులు. వీరు తెలియని దానము చేసెడివారు. లక్షల మీద రాబడియున్నను, దంపతులయొక్క అమితయీవిచే సంసారమునకు శాశ్వతమైన నిలువలేకపోయెను. వారికుటుంబములో బరిచయ మున్నవారికే గాని యితరుల కీవిషయ మంతగా దెలియదు. తిండిలేనివారికి బీదవిద్యార్థులకుమఱియు కొన్ని బీదకుటుంబములకును వీరు చేసిన ధనోపకారమునకు మితము లేదు. ఇక్క డొక విషయమును వ్రాయుచుంటిమి. చిత్తరంజనుతండ్రి మోహనదాసు పూర్వాచారపరాయణుడు. అమితమైన ధనమును గడించి బీదస్థితిలో నున్న తన బంధువులకు వ్యయపఱచెను. తన స్థితికిమించిన కార్యము లను జేసి అప్పులపా లయ్యెను. అప్పుబాధ లధికముగా నుండుటచే దవవృద్ధాప్యములో ఇన్‌సాల్వెన్సికోర్టునకు బోవలసివచ్చెను. చిత్తరంజనుడు ఇంగ్లండునుండి ఇండియాకు వచ్చినవెంటనే కలకత్తాహైకోర్టులో ప్రాక్టీసుప్రారంభించెను. రాజకీయములలో బూర్తిగా బనిచేయుట కాయనకు తండ్రి చేసిన అప్పులనుగూర్చి చాల మనస్సంతాపము కలిగెను.
జనకుని అప్పులనుగూర్చి చాల మనస్సంతాపము కలిగెను.
జనకుని అప్పులు దీర్చినగాని యాయనకు మనశ్శాంతి కలుగదని దీక్షవహించెను, ఇది పితృవాత్సల్యమే గాకిది తండ్రి కవమానకరమైన విషయమని గ్రహించెను. ఇట్టి సంసారబాధలే

లేనియెడల చిత్తరంజను డప్పటికే గొప్ప దేశనాయకుడై యుండవలసినది కాని చాల కాలము వరకు హైకోర్టుపని యుపయోగకరముగా లేదు. హైకోర్టువదలి దగ్గరగానున్న పట్టణములోనికిబోయి క్రిందకోర్టులో ప్రాక్టీసు చేయుట కభిప్రాయము కలిగెను ఇట్టి సమయములో శ్రీ జత్ అరవింద ఘోషుపై గొప్పకుట్రకేసు బయలుదేరినది. ఘోషుతరఫున చిత్తరంజనుడు గొప్పపని చేసెను. దీనితో దాసునకు కలకత్తా హైకోర్టులో మంచిపేరు వచ్చెను. ఏకదీక్షగా ఆరు మాసము లీ కేసులో బనిచేసి తనకు జయముగాంచెను. కాని యీ కేసులోగడించిన ధన మితని గృహ ఖర్చులకు గూడ సరిపోలేదు. అప్పటినుండియు హైకోర్టులో చిత్తరంజనునకు గొప్ప ప్రాక్టీసు ప్రారంభ మయ్యెను. ధర్మమార్గమున ప్రవర్తించువానికి దైవసహాయము నుండునని గీతలో భగవానుడు చెప్పెను. క్రమముగా చిత్తరంజను రాబడి అధికమగుచుండెను. వెంటనే తండ్రిచేసిన అప్పులన్నియు దీర్చి ఆయనకు శాంతిని కలుగజేసెను. ఇట్టి విషయమునకు హైకోర్టు న్యాయాధిపతికూడ యాశ్చర్యపడెను. ప్రజల కొక విధమగు ప్రేమ జనించెను. దాసుయొక్క ధర్మబుద్ధిని వారు గ్రహింప కలిగిరి. ఇప్పటికి చిత్తరంజనునకు గూడ మనోధైర్యము కలిగెను. ఇక రాజకీయములలో బనిచేయుట మొదలిడెను. కాని లార్డుమింటో గావించిన తీర్మానమున విచ్చలవిడిగా రాజకీయములో వ్యవహరించుటకు వీలు కాక పోయినది. 1915 సంవత్సరంలో 'నారాయణ' అను నొక మాసపత్రికను ప్రారంభించెను. దీనికి మహామహోపాధ్యాయ

హరప్రసాదశాస్త్రి, బాబుబిపిన్ చంద్రపాల్ మొదలగువారు ఘనమైన వ్యాసములను వ్రాయుచుండిరి.

చిత్తరంజన్ పత్రికను పూర్తిగా బెంగాలీభాషలోనే నడపుచుండెను. ఈయన కీ భాషయందు మిక్కిలి అభిమానము. 1894 సంవత్సరమునుండి 1895వ సంవత్సరము వరకును చిత్తరంజను డీ భాషలో గ్రంథములను వ్రాసెను. 'మలంచ' అను గ్రంథములో పద్యకావ్యమును వ్రాసెను. ఇది ప్రజలయొక్క జీవితస్వాతంత్ర్యమును గూర్చి తెల్పుచున్నది. భాషాపరిజ్ఞానమును అధిక ప్రచారము వలన అభివృద్ధిచేసెను. అప్పుడు కలకత్తాలో బెంగాలీ లిటరరీ మెసోసియేషనను నొకదానిని నియమించి దీనికి దాసును అధిపతిగా జేసెను. దీనిసంబంధమైన అన్నిసభలకును చిత్తరంజనుడే సభాధిపత్యమును వహించెను. అప్పటి కాలములో రవీంద్రనాథటాగూర్ బెంగాలీభాషలో గ్రంథములను వ్రాయుచుండెను. ఈ భాషలో నగ్రగణ్యుడని యనిపించుకొనెను. సనాతనాభిప్రాయములేగాక ప్రపంచమున కనుగుణముగా నున్న ప్రస్తుత నవనాగరికమునకు సరిపోవు అభిప్రాయములలో బెంగాలీభాషలో రవీంద్రుడు గ్రంథరాజములను వ్రాయుచుండెను. చిత్తరంజనుడు వీనికి సరియగు నభిప్రాయములను చక్కగా సంపుటించియు తరువాత క్రమముగా వాటిని మార్చుకొనెను. భాషాభివృద్ధిలో శ్రద్ధను వహింపక రాజకీయములలోనికి తన వృత్తిధర్మము నందును బుద్ధిని మరల్చెను.

చిత్తరంజనుడు తనప్రాక్టీసు అధికమైన వెంటనే కుటుంబ బాధలను తొలగించి తండ్రికి మనశ్శాంతిని కలిగించెను. సాధారణముగా నింగ్లండునకు వెళ్ళి పదవులను పొంది తిరిగి హిందూదేశము వచ్చినవారు చాలమంది కుటుంబములను వదలి ప్రత్యేకజీవనము చేసినవారిని మన మెందరినో చూచియుంటిమి. దేశనాయకులలో గూడ కొంక రట్లు గావించిరి. స్వలాభాపేక్ష యధికమై, తలిదండ్రులను మఱచి, కుటుంబముతో సౌఖ్యముగా నున్న చాలునను దురభిప్రాయముతో నట్లు గావించిరి. కాని చిత్తరంజనదాసు యట్లుగాక పితృవాక్య పరిపాలనమే తనకు కర్తవ్యమనియు, మాతాపితల సౌఖ్యమే తనకు మనశ్శాంతి నిచ్చుననియు మనఃపూర్వకముగా గ్రహించి కుటుంబ సౌఖ్యము కొఱకు పాటుపడెను. అదియునుంగాక యితడు సోదర సోదరీమణులను కూడ విడనాడి యుండలేదు. తన జ్యేష్ఠసోదరుని ప్లీడరు వృత్తిలో బ్రవేశపెట్టి అతని కన్నివిషయములలోను సహాయముగా నుండెను. కనిష్ఠసోదరుని యింగ్లడునకు పంపి విద్యను గఱపి అభివృద్ధిలోనికి దీసికొనివచ్చెను. భర్తృవియోగము కలిగిన సోదరీమణులు తనగృహమందే యుండెడివారు. వీరందరును సౌఖ్యముగాను, స్వేచ్ఛగాను జీవనము చేసిరి. చిత్తరంజను డెప్పుడును వారిని పల్లెత్తుమాటనుకూడ ఆడి యుండలేదు. కుటుంబములోనివారిని, బంధువులను సమభావముతో జూచెను. ఇంకను అనేకమంది మిత్రులను ఆపద కాలములో గాపాడెను. ధనసహాయము చేసెను.

చిన్నవయస్సులోనే చిత్తరంజనుడు బెంగాలు దేశమునకు ప్రధాననాయకు డయ్యెను. ఇతని దేశాభిమానము అపారము. ధర్మకార్యములం దాసక్తి గలవాడు. ఇతని మేధాశక్తి కంతులేదు. స్వయమన్న దేమిదో నీతనికి తెలియదు. తన ఆత్మయొక్క ప్రకాశమైన జ్యోతినిబట్టి నిదానముగా ధర్మ కార్యములను జేయువాడు దేశసేవయే యితనికి ప్రాధాన్యము. అందును తన స్వవిషయము నెప్పుడును చూచుకొనలేదు. దేశసేవ దేశము కొఱకే యని యితని యభిప్రాయము. ఇత డేవిషయములో నెవరినిగాని కోరియుండలేదు. ఇతనికి స్వతంత్ర జీవన మన్న మెక్కువ అభిమానము. భీతిలేక యెంతటివారి యెదుటనైన నిశ్చయమైన హృదయముతో మాట్లాడగలడు. నైసర్గికముగా నితడు పదిమందిలోను విచ్చలవిడిగా దిరుగువాడు కాడు. కాని యితనిలోనున్న గొప్పగుణములు వివేకము ఇతనిని ప్రపంచమునకు వెల్లడిచేసి వృత్తిలోను రాజకీయములో కూడ ముందంజ వేయించెను. ఇతని ధనార్జనమునకు మితములేదు. అంతకు రెట్టింపు వ్యయపఱచెను. అంతయు సద్వినియోగమే గాని దుర్వినియోగ మెంతమాత్రమును లేదు. ఇతడు చేసిన దానధర్మము లపారము. ఈవిషయము మన కంతగా దెలియదు. కష్టములో నున్నవారిని జూచి యితడు సహింపలేదు. వెంటనే వారిబాధలను తొలగించినగాని తనకు మనశ్శాంతి కలుగదు. 'పరోపకారార్థ మిదం శరీరం' అను జనవాక్యము ననుసరించినవాడు.

దేశసేవయు దేశాభివృద్ధియు నుత్తముబనియొక్క నాధా పడియుండునని యితని యభిప్రాయము. ఇతడు విద్యార్థిగా నున్నప్పటినుండియు తనసహాధ్యాయులకేయుద్రేకము కలిగించు నుపన్యాసముల నిచ్చుచుండెడివాడు. 1921 సంవత్సరము జాన్యువరి 21 తేదీని ఒకగొప్పవిద్యార్థి సమావేశము కలకత్తాపట్టణమందు మిర్జాపూర్ స్క్వేర్‌లో జరిగెను. అప్పుడు మహాత్ముడు విద్యార్థుల కొరకు ఉపన్యాసమిచ్చిన తరువాత శ్రీచిత్తరంజనదాసుని మాట్లాడుమని విద్యార్థులు కోరగా దాసు యీరీతిగా మాట్లాడెను. "యువకులారా! సోదరులారా! ఈక్షణమున మీరు చేయవలసిన విధియొక్కటున్నది. మీరందరును కాలేజీలను వదలి యిక్కడ సమావేశమైతిరి. తిరిగి మీరు కాలేజీలలో ప్రవేశించినచో బెంగాలుదేశ మంతటికిని యప్రతిష్ట తెచ్చినవారగుదురు. ఈయుద్యమము (నాన్‌కోపరేషన్) యొక్క జయాపజయములు మీచేతులలోనున్నది. ఇదివరలో నేనిదియే చెప్పియుంటిని. ఇప్పుడుకూడ నీవిషయమునే నొక్కి వక్కాణించుచుంటిని. ఇప్పుడు మాముఖ్యోద్దేశమేమన — విద్యార్థులు కాలేజీలను పాఠశాలలను వదలివేయవలెను. ఉద్యోగము చేయువారు వారిపదవులకు రాజీనామా నీయవలెను.

సమస్తమైన గవర్నమెంటు ఆఫీసులను వీడి ఉద్యోగులు బయటకు రావలెను. దేశమాతకు సేవచేయవలెను.

ఇందు ముఖ్యముగా మానవ కావలసినది మీకోటియువకులు. కాలేజీలను పూర్తిగా మానుకొనవలెను.

కలకత్తా యూనివర్సిటీ స్వదేశసంబంధమైనదని యెవరైన చెప్పినను మీరామాటలను విశ్వసింపవద్దు. కాలేజీలలోను యూనివర్సిటీలోను పనిచేయు నుపాధ్యాయులనుబట్టి మనము తీర్మానము చేయరాదు. అందు పనిచేయువారు హిందువులు కానీ తదితరులుకానీ ఈవివక్షతతో మనకు బనిలేదు. అది ప్రస్తుతప్రభుత్వముతో సంబంధము కలిగి యున్నదా లేదా? అనువిషయమే మనకు గావలయును. వీరు మిమ్ములను తప్పుదారిలో బెట్టెదరు. తప్పుడభిప్రాయములను బోధించెదరు. ఏకాలేజీయైనను కట్టినవారితో నిమిత్తము లేదు. ప్రవేశించి పనిచేయువారితో నిమిత్తము లేదు. ఏ ప్రభుత్వవిధానములో నది నడచుచున్నదను విషయమే మనకు గావలెను; ఇక్కడకు కొంతదూరములోనున్న యూనివర్సిటీ మనకు స్వరాజ్యము వచ్చుటకుముందే అదు గంటవలసియున్నది. ఇట్లు జరుగుటకు మీరే కారకులై యుండవలెను. ఈవేళటిరోజున మీరు మీకాలేజీలను వదలి వచ్చినందువల్ల ప్రయోజనము లేదు. దీనిని పొడిగించి దీని ఫలితమును గమనింపవలయును.

ప్రస్తుతము మనకార్యాన్వేషణమునకు స్వదేశీయూనివర్సిటీ మన కవసరము కాదు. అట్టిది అవసరమని మీబుద్ధికి

తోచినచో ఆ పనియు మీ చేతులలోనే యున్నది. అట్టి నేషనల్ యూనివర్సిటీని నిర్మించెదనని నేను మీకు వాగ్దాన మిచ్చుచున్నాను. నా మాటయందు మీరు విశ్వాసముంచ వచ్చును.

నేను చేయు కార్యమున కెవరును అడ్డురాలేరు. నా వాగ్దానమును నేను నెఱవేర్పగలను. నేను నా వాగ్దానమును నిలబెట్టుకొన గలుగుదునను విశ్వాసము మీకున్నచో మీరు కూడ మీ వాగ్దానమును నిలబెట్టుకొనవలెను. నేను ప్రస్తుతము రెండు తరగతుల విద్యార్థులను గూర్చి మాట్లాడు చున్నాను. అట్టివారి పేర్లను నేను వ్రాసికొను చుంటిని. ఇందు మొదటితరగతి దేశసేవ చేయువారు. రెండవతరగతి వారు రాట్నముమీద పనిచేయువారు. మహాత్ముడు అనాదికములోనున్న చర్కాను బయటకు దీసికొనివచ్చెను. ఇదియే మనకు మోక్షము నిచ్చునది. నేను నేషనల్ కాలేజీ నిర్మించినట్లైతే చర్కా నుపయోగించి దారమును వడకుట నేయుట ముఖ్యమైన పాఠములని తెలిసికొనుడు. మిగిలిన వారికి విద్యకూడ నేర్పింపబడుచు మీ రందరును సంసిద్ధులై యున్నప్పుడే నేను ప్రయత్నమును చేయగలను.

కాని మీరు లేనప్పుడు నే నేమియు చేయజాలను. మీ బలముమీద నే నాధారపడియుంటిని. మీరు మీ మనో ధైర్యమును చూపకలిగినపుడు నాకు కొన్ని లక్షల ప్రజల యొక్క బలము చేకూరును.

నే నెవరినని నాలో నేను ఆలోచింపగా యువకుల బలముమీాద నాధారపడి యుంటినని గ్రహించుచుంటిని. మీా కొఱకు పాటుపడుటకై నడుము కట్టుకొనియుంటిని. విద్య నేర్చిన ప్రయోజనము లేదు. ప్రస్తుతము మీారు నేర్చుకొను విద్య బానిసత్వమును బలము చేయుచున్నది. గౌరవహీన మైన విద్య నభ్యసించుచుంటిరి. స్వాతంత్ర్యశక్తి నశించు చున్నది. వ్యసనములందు దగుల్కొనుచుండిరి. ధనమును దుర్వినియోగము చేయుచుండిరి. మేము ప్రారంభించు విద్యలో వీటి కేమియు నవకాశము లేదు. హిందూదేశము నకు దగినట్లును ధర్మమార్గమున నడపగలము. దుర్వ్యసనముల చేయుట కవకాశము చిక్కదు.

మాతృసేవకు మార్గ మేర్పడును. పాశ్చాత్యుల అభ్యాసము లన్నియు తగ్గిపోవును మేము తయారుచేయు నేషనల్ కాలేజీలో ౭–౯ సంవత్సరముల ప్రాయముగల బాలురు ప్రవేశింపవచ్చును. ౪–౫ సంవత్సరములకన్న యీా విద్య నభ్యసింప నవసరము లేదు. అప్పుడు నిజమైన హిందువు లనిపించుకొని దేశసేవ చేయనగును. ఆ పరిచయములో బల వత్తరమైన సామ్రాజ్యముతో పోరాడుచుంటిమి. చాల గట్టి ప్రయత్నములను చేసినగాని యుద్యమమును సాగింప లేము. జయము చేకూరుట చాల కష్టమై నట్లగుపించినను నిశ్చయముగా జయప్రదము కాగలదు. దీనికి మనమనస్సే ప్రధానము. మన పట్టుదలయే ముఖ్యము. నిమ్ములు నందలేని నేనొక విషయమును

కోరుచున్నాను. ఒక్క సంవత్సరము పూర్తిగా మీరు విద్యను కట్టిబెట్టి స్వరాజ్యము కొఱకు ప్రయత్నము చేసినచో మీ శ్రమకు ఫలితము తప్పక యుండును. ఇది మీ విధియై యున్నది.

మీ ఆత్మ పూర్వకముగా మీరే గ్రహింప కలుగుదురు. మీ రందరును ముందంజ వేయవలెను. మనము చేయు నుద్యమములో కాఠిన్యము పనికిరాదు. నిర్మలత్వము కలిగి యుండవలెను. ఇది దౌర్జన్య రాహిత్యమైన యుద్యమమని మీరు గ్రహింపవలెను. మీరు మరల మీ కాలేజీలో ప్రవేసించిన యెడల మీరు పిఱికిపందలనియు నీ యుద్యమమున కనర్హులనియు గట్టిగా నొక్కి చెప్పుచున్నాను. మీరీ ఈ విషయములు జాగ్రత్తగా విచారింపుడు. మీ ఆత్మయే మీకు సాక్షి. మీ విధిని మీరు నెఱవేర్చినచో దేశమాత సంతోషించి మీ కాలింగన మిచ్చును. ఇది సంపూర్ణ స్వరాజ్య చిహ్నమని గ్రహింతురుగాక !"

ఇటువంటి తీవ్రమైన ఉపన్యాసములను సమయము చిక్కినపుడెల్ల చిత్తరంజనుడు విద్యార్థుల కిచ్చి వారి కుద్రేకమును కలిగించువాడు. పై ఉపన్యాస మిచ్చినపుడు చాల మంది విద్యార్థులు కాలేజీలను బహిష్కరించి యుద్యమములో జేరిరి. చాలమంది ఉద్యోగస్థులు వారిపనులనుండి విరమించిరి. 1921 సంవత్సరములోనే నాన్ కోఆపరేషన్ మూమెంటు ఒక పెద్ద కెరటమువలె దేశమునకంతకు ప్రాకెను.

ప్రజల నందఱి మనస్సును కదల్చి వారిస్థానములనుండి కూడ మరల్చెను. 1857 సంవత్సరములో బయలుదేరిన తిరుగు బాటు తప్ప మరల నిట్టి యుద్యమ మెప్పుడును రాలేదు. నాటికి నేడు మహాత్ముడు స్థాపించెను. ఇదియే కాంగ్రెసు న్యాయవాదులను కోర్టులకు బోవద్దనియు, టైటిలున్నవారు వాటిని వదలివేయ మనియు, విద్యార్థులను కాలేజీలను బహిష్కరింపమనియు, గవర్నమెంటు సేవకులను రాజీనామా లీయమనియు, ఘోషించుచుండెను. ఈ సమయ ములో టాగూరు మహాశయుడు తన నైట్‌హుడ్ వీడెను. చిత్తరంజనదాసు కోర్టునకు వెళ్ళుట మానుకొనెను. నెలకు కొన్నివేల రూపాయల ఆదాయముగలవృత్తిని వదలుకొనెను.

వేలకొలది విద్యార్థులు కాలేజీలను వదలి బయటకు వచ్చిరి. ఈసమయములలో సుభాస్ చంద్రబోస్ ఐ. సి. యస్. పూర్తిచేసి కలక్టరుపదవిలోనుండెను. చిత్తరంజనుడు చేయు ప్రచారములో నతడు నిమగ్నుడయ్యెను. మహాత్ముని యొక్క ఉపన్యాసములను విని చెదరిన మనస్సు గలవాడయ్యెను. ఇతని యొక్క సందిగ్ధావస్థను జూచి కుటుంబములోని వారును స్నేహితులును తనపదవికి రాజీనామానీయవద్దని బ్రతిమాలిరి. ఒకనాడు సుభాస్ నిశ్చయమైన మనస్సుతో తనఉన్నతపదవికి రాజీనామానిచ్చివేసెను. ఆరోజునుండియు సుభాసునకు చిత్త రంజనునితో మైత్రి కలిగెను. క్రమక్రమముగా వీరిద్దఱికున్యోన్య తయధిక మగుచుండెను. సుభాస్ మూండలె జైలులో

నుండగా దాసుయొక్క మరణవార్తను వినెను. అప్పటినగ కును సుభాసు చిత్తరంజను నొకగురువుగా భావించుచుం డెను. మరణవార్త వినినవెంటనే యతడు నిశ్చేష్టుడైపోయెను. నవనాడులు క్రుంగిపోయినవి. మంచిధీరత్వము కలిగిన సుభా సంతటివాడు చిన్నపిల్లవానివలె నేడ్చెను. తనజీవితము నిరు త్సాహమైనట్లు గ్రహించెను. తాను చేయుప్రతియుద్యమము లోను చిత్తరంజను అభిప్రాయము లేనిదే ప్రారంభించువాడు కాడు. అతని సహాయమే తనకు దైవనియోగ మనిపించెను. అట్టితరుణము తనజీవితములో నిక రాదని గ్రహించి నిరు త్సాహం డయ్యెను. తనజీవితాశకు భంగము కలిగెను. తన పదవినుండి తొలగిన వెంటనే చిత్తరంజను డితనిని ప్రోత్స హించి నేషనల్ కాలేజీలో ప్రిన్సిపాల్ గా నియమించెను. గయా కాంగ్రెసులో నితడు దాసును వెంటాడి యతనితో పాటు కౌన్సిలు ప్రవేశమునకు సమర్థించెను.

ప్రతివిషయములోను దాసుచెప్పినదే తనకు వేద వాక్య మయ్యెను. చిత్తరంజనుడు కలకత్తాలో 'ఫార్వర్డు' అను నొకపత్రికను స్థాపించెను. తన అభిప్రాయములను ప్రజ లకు విపులముగా వెల్లడిచేయుట కితడు దీనిని ప్రచారములో బెట్టెను. ఈపత్రికకు సుభాస్ చంద్రబోస్ సంపాదకుడుగానుండి పనిచేసెను. 1924వ సంవత్సరములో కాంగ్రెసుపార్టీ జయి లులో నుండగా దాసు కలకత్తాకార్పరేషనకు మేయ రయ్యెను. అప్పుడు సుభాసును ప్రధాన యెక్జిక్యూటివ్ ఆఫీస

రుగా నుండమని పట్టుపట్టెను. ప్రతికార్యములోను సుభాస్ అతనికి కుడిభుజముగా బనిచేయుచుండెను. వారి ప్రేమానుబంధము దినదినాభివృద్ధి చెందుచుండెను.

ఇట్టిసమయములో నకస్మాత్తుగా దాసు చనిపోయెను. బెంగాలులో దాసుయొక్కడే గొప్ప దేశసేవకుడు. ఇతరులెవ్వరును లేరు. ఆదినమునుండి తానే స్వయముగా కార్యాలోచనలు చేసి ప్రారంభించుచుండెను. సేన్‌గుప్తతో సుభాస్‌నకు చాలవైరములుకలిగి బెంగాలుదేశముయొక్క రాజకీయ పరిస్థితులను మార్పు కలిగించినవి. ఇతరమైన కష్టములు చాలగా సుభాసునకు కలిగినవి. చిత్తరంజనుడే సజీవుడై యున్నయెడల యితని కిన్నికష్టములు రాకపోవును. దాసు వాటినన్నిటిని సమర్థించి యుండును. సేనుగుప్తవిషయములో దానే జయమును గాంచెను. దీని కితనిధీరత్వమును మనో నిశ్చయములే కారణములైనవి. ఈమనోస్వభావము నితడు దాసునుండియే గ్రహించెను. చిత్తరంజనుడే యితనికి రాజకీయమైన విషయములలో నెట్లు ప్రవర్తింపనలయునో బోధించెను. చిత్తరంజనుడు బెంగాలులో నిద్దరు ముగ్గురు నాయకులున్నగాని ప్రచారమునకు వీలుగానుండదనియు సుభాసు మంచిమేధావి యనియు గ్రహించి యతనిని రాజకీయములలో నుత్తీర్ణుని జేసెను.

1905 సంవత్సరములో బెంగాలు రాజప్రతినిధియగు మార్క్వెస్‌కర్జన్ బెంగాలుదేశమును రెండు రాష్ట్రములుగా విభజించుటకు ప్రయత్నము గావించెను. తూర్పుబెంగాలు

రాష్ట్రము, పశ్చిమబెంగాలు రాష్ట్రమనియు విభజించి రెండు రాష్ట్రములకు నిద్దరు గవర్నరులను నియమించుట కేర్పాటు చేసెను.

దీనికి బ్రిటిషుప్రభుత్వము వా రంగీకరించిరి. ఈ రాష్ట్ర విభజన ప్రజల కెంతమాత్రము నిష్టములేదు. ప్రజలలో హాలాహలము బయలుదేరెను. ప్రతిచోటను సభలు జరిపి యీ తీర్మానమును ఖండించుచుండిరి. 1905వ సంవత్సరము ఆగష్టు యేడవ తేదీని ఆనరబుల్ మహారాజు సర్ మనీంద్ర చంద్రనుడి ఆధిపత్యముకింద గొప్ప సభను జరిపి రాష్ట్ర విభజన తీర్మానమును తీవ్రముగా ఖండించి విదేశవస్తువులను విసర్జించుటకు తీర్మానము సల్పిరి.

ప్రజలలో విదేశ వస్తుబహిష్కార ప్రచారము జరుగు చుండెను. ఈ సమయములో నిదివరకు కాంగ్రెసునకు ప్రసిడెంటుగా నున్నవాడును ప్రస్తుతము వృద్ధాప్యమువచ్చి జబ్బుస్థితిలోనున్న 'ఆనందమోహనబోసు'ను కలకత్తానుండి అప్పుడు సర్క్యులర్ రోడ్ ప్రాంతమునకు తీసికొనివచ్చి యతనిచే నక్కడొక రాతిని స్థాపింపజేసెను. ఈ స్థలము రెండు రాష్ట్రములకును మధ్యప్రదేశము. ఇక్కడొక మందిరమును గట్టి రెండురాష్ట్రములకు నుపయోగించుటకు ప్రజల కభిప్రాయము కలిగెను.

ఈ రెండు రాష్ట్రములు వేరుకావనియు, నొకటే రాష్ట్రమనియు నీరాష్ట్రప్రభువుల కధికారము లేదనియు ప్రజలు ఘోషించుచుండిరి. ఎక్కడజూచినను అల్లర్లు, అధిక

ముగా నుండెను. ప్రజలు రాష్ట్ర ప్రదేశములలో దిరుగుపాటు చేయుచుండిరి. చాలామందిమీద ప్రభుత్వమువారు కేసులను బెట్టుచుండిరి.

ఇక్కడొక చిన్నవిషయమును వ్రాయుచుంటిని. సర్ జగదీస్ చంద్రబోస్ చిత్తరంజనుని బావమరిది. ఇతడు గొప్ప శాస్త్రవేత్త. వృక్షశాస్త్రమును పూర్తిగా జదివి దానిలో నమోఘమైన పరిశీలన చేయుచుండెను. నూతనమగు వృక్షశాస్త్రసంబంధమైన విషయములను ప్రమాణములను వెల్లడి చేయుచుండెను.

ఇతడు వృక్షములకు మనవలెనే హృదయము గలదనియు గుండెశబ్దము మనకు వినబడుననియు అనుభవనీయమైన విషయములను ప్రత్యక్షముగా వ్రాసెను. దీనిని బ్రిటిషు ప్రభుత్వమంగీకరించియుండలేదు. దీనికి కారణము బెంగాలులో జరుగుచున్న అల్లరులేయని గ్రహింపవలసియుండును. కాని జగదీస్ ప్రామాణికములుగా వృక్షములను బట్టి తాను వ్రాసిన విషయములన్నిటిని రుజువుచేసి బెంగాలు శాస్త్రవృద్ధిలో మొదటిదిగా నున్నట్లు వెల్లడిచేసెను.

అప్పుడు దొరతనమువారుకూడ దీని కంగీకరించిరి. జగదీశ్, సి. సి. మొదలగు శాస్త్రజ్ఞు లనేకులు గలరు. వీరు గొప్ప పరిశోధానాశక్తి కలవారు. కాని యిట్టి క్లిష్టసమయములో వీరి శాస్త్రప్రచురణాలకు సావకాశము లేకయుండెను. ప్రజలలో నమితమైన అల్లరులు సాగుచున్నవి. ఈ సమయ

ములో నిందారోపణ చేయబడిన వారందరకు, కోర్టులో విచారణ సమయము వచ్చినది. ఇందు కొంతమందికి చిత్తరంజనుడు పనిచేసి జయము గాంచుచుండెను. కేసులను మంచి నిపుణతతో నడపుటవలన చిత్తరంజనునకు వృత్తిలోను, రాజకీయముగాను మంచికీర్తి వచ్చెను.

తన మేధాశక్తి నుపయోగించి న్యాయాధిపతి కాచోకి జిక్కకుండ కేసును వాదించుచుండెను. ఇతని వాగ్వాదశక్తికందరును ఆశ్చర్యపడుచుండిరి. 1906వ సంవత్సరములో అగస్టు 6 తేదీని వందేమాతరం బయలుదేరినది. దానిలో అరవిందఘోషుపై గొప్ప నేరము నారోపించి ప్రభుత్వమువారు కేసును పెట్టిరి. ఈ కేసులో చిత్తరంజనుడు ఆరుమాసములు మిక్కిలి శ్రమపడి జయముగాంచెను. దాను యొక్క ఆర్గ్యుమెంటును చదివి ప్రజలు ఆశ్చర్యపడిరి.

ఈ కేసులో ధనమును గడించకపోయినను దానికి వేయిరెట్లు కీర్తిని గడించెను. మఱియు సంధ్యాపత్రికా సంపాదకు డగు బ్రహ్మోబందమ్ ఉపాధ్యాయుని మీదను, యుగంధర్ పత్రిక సంపాదకుడగు భూపేంద్రనాథ్ దత్తుమీదను అరాచక విషయములను వ్రాసినందుకు ప్రభుత్వము కేసు నారోపించెను.

ఈ రెండు కేసులలోను చిత్తరంజనుడే పనిచేసి జయము గాంచెను. పత్రికా సంపాదకులకు పత్రికలను ప్రచారములో నుంచు నపుడు ప్రభుత్వ-ప్రజలయొక్క నిజమైన అభిప్రాయములను వెల్లడిచేయుట హారిసిధియైయున్నది.

అంతమాత్రమున వారు శిక్షార్హులు కాజాలరనియు, తీవ్రమైన వారి అభిప్రాయములను వెలిబుచ్చుటకూడ నిందితము కాదని చిత్తరంజనుడు వాదించెను. ఈవిధమైన కేసులన్నిటిలోనుంచి చిత్తరంజనుడు తన మేధా నిపుణతను జూపి జయముగాంచి న్యాయాధిపతులను ప్రజలను కూడ దిగ్భ్రమ చెందించెను. అప్పటినుండియు కేసు లధిక మయ్యెను. సావకాశము లేక కొన్ని కేసులను తిరుగ గొట్టుచుండెను. ప్రజలధికముగా వచ్చుచుండిరి. స్నేహితులతో మాట్లాడుటకూడ చిత్తరంజనునికి తీరిక లేకయుండెను. తన రాబడి అధికముగా నున్నను శ్రమ యెక్కువగా నుండెను. చాలమంది తనసలహాలనుపొంది యితర న్యాయవాదులతో బని చేయించుకొనుచుండిరి.

మఱియొక కేసు బయలుదేరెను. కింగ్సుఫోర్డు అనునతడు డిస్ట్రిక్టుజడ్జిగా నుండెను. ఇతడు కొన్ని కేసులలో బాహుళ్యమైన శిక్షలను విధించెను. ఇది ప్రజలకు కష్టముగా నున్నది. బెంగాలులో మొదటినుండియు రివల్యూషనరీపార్టీ యున్నదను విషయము మనకు తెలిసినదే! 1908 సంవత్సరము యేప్రిల్ నెలలో కుదీరస్, ప్రఫుల్లచక్ అను నిద్దరు బాలురు రివల్యూషనుపార్టీలో పనిచేయుచుండిరి. వీరు కింగ్సుఫోర్డును చంపుటకు ప్రయత్నము చేసి, అతడు తిరుగుచుండు బండివంటి బండియే పోవుచుండ యందు జడ్జి యుండెనని భ్రమించి దానిపై నొక బాంబును వేసిరి. కాని ఆ బండిలో నొక కుటుంబీకులు ప్రయాణమై పోవుచుండిరి. బండిలో

నున్నవారికి దెబ్బలు తగిలెను. బండివాడు వెంటనే చని పోయెను.

ఇది జరిగిన వెంటనే బాలురు పలాయనమైరి. కాని పోలీసులు గట్టిగా దరియాప్తు చేసి బాలురను పట్టుకొనిరి. వారి కోరిక నెఱవేరకపోయినను తుదకిది ప్రమాదమైన కేసు అయినది. ఈ కేసులోగూడ చిత్తరంజనుడే వాదించవలసివచ్చెను రివల్యూషనరీపద్ధతుల నితడంగీకరింపకపోయినను స్నేహితుల ప్రోద్బలముచే నీ కేసును తీసికొనెను. బాలురను కేసునుండి తప్పించుటకు జాలశ్రమతీసికొని పనిచేసెను. మిక్కిలిచమత్కారముగా కేసులో వాదనచేసెను. ఇటువంటి కేసులో బనిచేసి చాలమట్టుకు జయమును గాంచుటచే అపారమైన కీర్తిని గడించెను. దూరదేశముల నుండికూడ ప్రజలితని దగ్గరకు వచ్చుచుండిరి. ఇతనివృత్తిలో ధనార్జనమధికముగా నున్నది.

ఇంతటి ఆదాయము ఇదివరకే న్యాయవాదికి వచ్చియుండుట ఘనమెఱుగ మనియే చెప్పవలయును. 19.7, 18, 19 సంవత్సరములలో చిత్తరంజనునియొక్క సంవత్సరాదాయము మూడులక్షలరూపాయలు. 1920 సంవత్సరములో నెలకు 50000 రూపాయ లాదాయమునకు తక్కువలేదు. వృత్తినివదలువరకిదియే యాదాయము. ఇంత ధనమును చిత్తరంజనుడు విచ్చలవిడిగా దానధర్మములను చేసెను. ధనాపేక్ష లేనివాడగుటచే నధిక ధర్మకార్యములనుజేసెను. 1921 సంవత్సరములో గాంధీ యుద్యమము ప్రచారములోబడి గాంధీతో సహాకార మేర్పడిన వెంటనే భాగ్యపుంజమును

తన వృత్తిని బహిష్కరించెను. ఇంతటి త్యాగముచేసి దేశ సేవ ప్రారంభించెను.

చిత్తరంజనునకు ప్రాక్టీసుచేయు సమయములో లార్డు మింటో, లార్డుమార్లె, హార్డింగ్ ప్రభువు మొదలగువారు వైస్రాయిపదవులలోనుండి వెళ్ళిరి. హార్డింగ్ ప్రభువుమీద రివల్యూషనరీపార్టీవారు బాంబును వేయగా ప్రమాదమైన గాయములు తగిలినవి. వెంటనే యతనిని చికిత్సాలయమునకు తీసికొనిపోయి బ్రతికించిరి. రివల్యూషనరీ పార్టీయొక్క ఘోరకృత్యములను చిత్తరంజనుడువిని సహించలేక విచారించుచుండెను. ఈపార్టీని హతిమార్పవలెనని యతని అభిప్రాయము. దీని విధానమెట్టిదియని యతడు మిక్కిలి శ్రమపడుచుండెను.

ప్రజలకు హృదయకాఠిన్య మెంతమాత్రమును పనికిరాదనియు, ఘోరకృత్యములు మనస్సులో జనింపరాదనియు, యిట్టి అమానుషములు హరింపచేయుటకు బ్రజలు కొన్నిపద్ధతుల ననుసరింప వలయునని చెప్పెను.

ముఖ్యముగా విద్యావంతులగు ప్రజలందరును హిందూదేశ పూర్వచరిత్రములను చదువవలెను. ఇతర దేశ చరిత్రలనుకూడ చదువుట మంచిది. ఈవిషయములను విద్యాహీనులకు బోధింపవలయును. మనకు ప్రస్తుతము ప్రభువులు ఆంగ్లేయులు. వారిపద్ధతులను ప్రజలు విసర్జింపవలయును. వారి పనులను మనము చేయరాదు. చిన్నగ్రామములు నశింపకుండ జూడవలెను. వాటివృద్ధికై పాటుపడవలెను. పట్టణములో జనాభివృద్ధి యెక్కువగాకుండ చూడవలయును.

జనాభాను గ్రామములోనికి సమర్థింపవలయు. గ్రామములలో ప్రజాసౌకర్యములను చేకూర్చవలయును, గ్రామములో ఆరోగ్యపరిస్థితులను కాపాడి రైతాంగము సుఖముగా నుండునట్లు చేయవలెను. వ్యవసాయదారులకు చేతిపనులను నేర్పవలయును. సంవత్సరమున కొన్ని మాసములు వారికి పనిపాట్లుండవు. అప్పుడు వారిచేతిపనులను వృద్ధిచేయుదురు. ఇవన్నియు ధనమును గడించు విధానములు. బెంగాలు దేశములో నిదివరకు తయారైన వస్తువులవిషయమై గమనింపవలయును.

వీనితో వర్తకము చేయుటకును తయారు చేయుటకును, వీలుగానుండును. ఇతర దేశములతో విరివిగా వర్తకము చేయవచ్చును. ప్రజలకు ముఖ్యముగా నవసరమున్న వస్తువులతో చిన్నవర్తకములను ప్రారంభించి దానిని క్రమముగా వృద్ధిచేయవలెను. ధర్మమైన ధరలతోనే యిట్టి వర్తకమువలన క్రమలాభము పొందవచ్చును. మనము మిక్కిలి అవసరమైన వస్తువులను తక్క అన్ని వస్తువులను విదేశములనుం డిక్కడకు దిగుమతి చేయుట కవకాశమీయరాదు. ప్రతివస్తువును యిక్కడనే తయారుచేయుటకు బ్రయత్నము చేయవలెను. బహుతక్కువ పెట్టుబడిలో నెక్కువ లాభములను గడించుటకు బ్రయత్నము చేయుట మంచిది.

ప్రజల కనుకూలమైన పద్ధతులమీద ధనసహాయము చేయు బ్యాంకులను వివిధజిల్లాల్లో నిర్మింపవలయును. దీని

వలన వాణిజ్యమున మన ప్రజలకు కూడ చేయూతగా నుండును.

దీనికి ముఖ్యముగా దేశాభిమానమున కలిగియుండిన బాగుపడును. మఱియు మీరు నేర్పినవిద్య సరియైనదని గ్రహింపవలయును. విద్యానియోగము సవ్యమైన మార్గములో లేకపోయిన ప్రయోజనము లేదు. మీరు యేవిషయము నైనను కార్యక్రమములలో జూపవలయునుగాని వట్టి మాటలతో సరిపెట్టిన ప్రయోజనములేదు. దేవసేవ కను మాయిపైన విద్యనేర్చినచో మీ మేధాశక్తి తప్పక వృద్ధి పొందును. వీనివలన దేశమునకును ప్రజలకుగూడ ప్రయోజన మున్నది. తప్పకను బెంగాలీభాషకే ప్రాధాన్య మీయవలెను. ఇదియే వ్యవహారికభాషలో నుండవలెను. ఇట్టి పద్ధతులను సంగ్రహముగా ప్రజలు గ్రహించి నపుడు దేశ సేవ యన నేమియో వారికి బోధపడును. దీనివలన దౌర్జన్య రాహిత్య మలవడును. ప్రజలలోనున్న క్రూరావేశము పూర్తిగా నశించును.

1917 సంవత్సరములో చిత్తరంజనుడు పూర్తిగా రాజకీయములో ప్రవేశించెను. తీవ్రమైన ప్రచారములను కూడ చేయుటకుప్రయత్నము చేసెను. కోర్టులకు వేసవికాలపు సెలవులు యిచ్చినపుడు బెంగాలులో ప్రతిగ్రామమునకును బోయి వారి పరిస్థితులను గమనింపవలయునని ప్రయత్నము

చేసియు చిత్తరంజనుడు పూర్తిగా సాగింపవలచెను. చిట్టగాంగులో నుద్రేకమైన నుపన్యాసము నిచ్చెను. ఈ సందర్భములో మోడరేటు పార్టీవారిని గట్టిగా మందలించెను. ఈ పార్టీనాయకుడైన సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీని ధూర్తుడని నిందించెను. ఇతడు దేశద్రోహము చేయుచుండెననియు, నతని యుపన్యాసములను విని ప్రజలు మోసపోవుదు రనియు జెప్పెను. ఇక్కడ కొన్ని విషమపరిస్థితులలో ప్రజలు తగులొ్కని బాధపడుచుండిరి. స్వతంత్ర హక్కునకా లేక స్వరాజ్యమునకా ప్రయత్నముచేయునదని వారిప్రశ్న. దాసు 'స్వరాజ్యమునకే' యని విశదముగా నొక్కి చెప్పెను.

1920వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో గాంధీమహాత్ముడు నాన్‌కోపరేషను ముూమెంటును స్థాపించుటకు ప్రయత్నము సేయ చిత్తరంజను డడ్డుతగిలెను. మహాత్ముని ప్రచారమున కితడు గొప్ప యాటంక మాయెను.

మహాత్ముడు తన యాత్మపరిశోధనవలన మరల నాగపూరులో వీరిద్దరును సమావేశమైనపుడు చిత్తరంజనుని వశపఱచుకొనెను. తన అభిప్రాయము లన్నిటిని అతని మనస్సునకు నాటించెను. వారొక యొడంబడికలోనికి వచ్చిరి. దీనినే దాసు-గాంధీ ఒడంబడిక యందురు.

చిత్తరంజనుడు కలకత్తాకు తిరిగివచ్చి వెంటనే గాంధీతత్వము నవలంబించి ప్రచారము చేయుచుండెను. ఇతని కిట్టి మార్పువచ్చుటకు మహాత్ముని శక్తియేయని ప్రజలు గ్రహింప

కలిగిరి. దేశసేవయును ప్రజాభిప్రాయముతో గూడినదిగాని గాంధీతత్వవిచారణకాదని దాసు గ్రహించి అనుభవనీయమైన ప్రజాభిప్రాయమునుబట్టి కర్తవ్యమును నడుపుచుండెను. హిందూ మహమ్మదీయ సమ్మేళనమునకై చిత్తరంజనుడు చాల పాటుపడెను. ఇతనికిట్టి అభిప్రాయమున్నట్లు 1917 సంమున అక్టోబరు 7 తేదీని కలకత్తాలో హిందూ మహమ్మదీయులు సభచేయగా దాసు యాసభకధిపతిగానుండి మాట్లాడిన మాటల వలన మనము గ్రహింపగలము.

'ఆర్యులారా! ఈ ప్రొద్దుట అక్రమఖాన్ నన్ను సభకు ఆధిపత్యము వహింపమని కోరగా మిగుల సంతోషించితిని. ఇప్పుడు జరుగుచున్న యుద్యమము హిందువులకును మహమ్మదీయులకునుగూడ సమానమే! 1905వ సంవత్సరములో నొకానొక కాలమందు నేనును నా మిత్రుడు బిపిన్ చంద్రపాలును, యెప్పటికైనను హిందూ మహమ్మదీయులు కలిసి ఒకేవిషయమై పనిచేయుదురని అనుకొంటిమి! ఆతరుణమిప్పుడు వచ్చినది. కాని అట్టి సమయమంతత్వరలో వచ్చునని నేననుకొనలేదు. ఈ తరుణములో రసూల్యామరణము నాకు విచారమును కలుగజేయుచున్నది. అతడు సజీవుడైయున్నచో నీయుద్యమములో గొప్పసహకారిగా నుండెడివాడు. మతభేదికములున్నను హిందువులకును మహమ్మదీయులకును స్నేహభావమును వృద్ధిచేసి దేశసేవ చేయుటకు

గొప్పప్రయత్నములు చేసినవాడు. మహమ్మదీయులలో సత దగ్రగణ్యుడని చెప్పకతప్పదు. గొప్ప బుద్ధిశాలి దూరదృష్టి గలవాడు. విద్యావంతుడు. రాజకీయములలో ననుభవము గలవాడు. అన్నిమతములవారు అతనిని సమముగా గౌర వించిరి. నేను ప్రస్తుతము కొంతమంది పేర్లను చెప్పు చున్నాను. మొదటివాడు మహమ్మదాలీ. ఇతడు విఖ్యాతి పొందిన మహమ్మదీయుడు. దేశసేవయే తనజన్మకృత్యమని తలంచినవాడు, ఇతడు కలకత్తాలో నున్నపుడు నాతో రాజకీయవిషయములను గూర్చి సంప్రదించెడువాడు.

అతనిసోదరుడు షౌకతాలి. ఇతనిని నేను స్వయముగా నెఱుగను. కాని హిందూమహమ్మదీయ కూడికకై యితడు గొప్ప శ్రమను వహించుచుండెనని నేను వినియున్నాను. మూడవది శ్యాంసుందరచక్రవర్తి. వీరేగాక తదితరులుకూడ నుండిరి. వీరిని యింటర్న్మెంటులో నుంచుటవలన బెంగా లంతయును విచారగ్రస్తమైయున్నది. ఈ విషయమును నేను గట్టిగా మాతరపునకూడ ఖండించుచుంటిని. ఇట్టి అవయోగ్యమైన కార్యము బ్రిటిషుప్రభుత్వ క్షీణదశముందు రానున్నదని తెలియుచున్నది. ఇది పరిజ్ఞానము నుపయో గించి చేసినపనికాదని నాఅభిప్రాయము.

దేశములో ప్రశాంతిని కలిగించుటకై తగినచర్యను తీసికొనవలసియుండునని బ్రిటిషుప్రభుత్వము చెప్పెను. కాని

దేశములో నెంతవరకు ప్రజలకు సౌకర్యమును వారు కలుగ జేయుచుండిరి. ఏ దేశములోనైనను ప్రభుత్వ మొక వ్యక్తిని తన స్వాతంత్ర్యమునువదలి, మతమును వదలుమని చెప్పుట కధికార మున్నదా? ప్రజలయొక్క మత విషయములతో సంబంధము కలుగజేసికొనకూడదు. వీలైనంతవరకు వీరి స్వాతంత్ర్య శక్తిని అణచివేయరాదు. కాని దేశములో ప్రశాంతముకొఱకు పాటుపడవలెను మీరందరును హిందువులనియు మహమ్మదీయు లనియు మతవిపక్షతలను వహింపక సోదరభావముతో నేకగ్రీవముగా నిశ్చయమైన మనస్సుతో దేశసేవ చేయుటకు సంసిద్ధులుగా నుండుడు.

మీ అభిప్రాయము ప్రకారము మీరు ప్రవర్తించుటకు మీకు సర్వాధికారమున్నది. ఎవరి అభిప్రాయములు వారు ప్రపంచమునకు వెల్లడిచేయవచ్చును. కాని దేశసేవ కనుగుణముగా నుండునట్లు చేయవలెను. మీలో ప్రతివారికిని వేరువేరు అభిప్రాయము లుండవచ్చును. నా అభిప్రాయము వేరుగానుండ వచ్చును ప్రభుత్వముయొక్క అభిప్రాయములు వేరుగానుండవచ్చును. ఇందు వ్యతిరేకాభిప్రాయములు చాలగా నుండవచ్చును. భేదాభిప్రాయములు కలిగియున్నవారు శిక్షార్హులగుదురా! వీనివలన నవనాగరీకమైన చరిత్రలో లోపములు కలుగునా? వెనుకటి రోజులన్నియుపోయి నూతన ప్రపంచము వచ్చినదని నేను భావించుచుంటిని.

1857వ సంవత్సరములో ప్రభుత్వ చట్టముప్రకారము తీరుగావించిన విధానమునుబట్టి వారు చెప్పిన దేమనగా! మా సామ్రాజ్య పరిపాలనములో ప్రజలు కష్టములను భరింపరాదు. ప్రజాసుఖమునకు మేము పాటుపడుదుము.

వారి మతవిషయములో మేము కలుగజేసి కొనము. ప్రజాక్షేమమే మాకు ప్రధానము. ఇదియే మనకొక మోగ్నాకార్టయని మనము భావింపవలయును ఈచట్టమున కనుబంధముగానే వారు ప్రవర్తించవలసి యుండును. విక్టోరియా రాణి చెప్పిన విషయములుకూడ మీరు చదివియే యున్నారు. ఎవరి మతములను వారు పోషించుకొనుచు దేశమునకై కూడ శ్రమపడవలయును. మనము వారికి వ్యతిరేకముగా ప్రవర్తించుట లేదు. మన ప్రభువునకు వ్యతిరేకముగా మనము నడచుట లేదు.

మొదట బ్రిటిషు ప్రభుత్వాభిప్రాయ మిది కాదు. క్రమముగా మన స్వతంత్రమును అరికట్టుటకు వారు ప్రయత్నము చేసిరి. కారణము లేనిదే వారు మన స్వాతంత్రమును పాడుచేయుచుండిరి.

ఈ విషయమై వారిని కలిసి ఆలోచింపవలయు నని మనప్రజలిదివరకోసనేకపర్యాయములుకోరియున్నారు. వారు దీనిని పూర్తిగా విచారించుచునేమోగాని, దీనికొక చిక్కు వచ్చినది. తెల్లవారు మనతో కలిసి ఒక్కడనుండి వారభిప్రాయ

ములను ప్రజలకలవడునట్లు చేసిరి. వారి సంయోగము మనకు పనికిరాదు. వారిఅలవాట్లన్నియు మనకబ్బినవి. తుద కివి మనకు దుర్వ్యసనములైనవి. మొదట వర్తకముచేసి ధనము నార్జించుటకై బ్రిటిషువారు మనదేశమునకు ప్రవేశించిరి. మొదట వీరికెట్టియూదాయమును లేదు. అప్పటి హిందూదేశపు రాజులతో స్నేహముచేసి నెమ్మదిగా దేశములో బ్రవేశించిరి. క్రమముగా దేశములో బాతుకొనిపోయి దేశమునంతటి నాక్రమించుకొనిరి. మహమ్మదుఅలీ మొదలైన నాయకులు బయటయున్నచో దేశస్వాతంత్ర్యముకొఱకు గట్టిగా బని చేయుదురని దొరతనమువారికి తెలియును. స్వాతంత్ర్యమిచ్చి నచో ప్రభుత్వాధికారులు తగ్గిపోవలసియుండును. ప్రథమ మున ఇండియాలో ధనము రాకపోయియున్నచో నప్పుడే వారు వెనుకకు మరలియుందురు.

ఈ దేశము ధనవంతమైనదని వారు గ్రహించిరి. ఇక్కడ సమస్తపదార్థములును దొరకును. వెండి బంగార ములు దొరకును. అన్నిపంటలు యీదేశములో పండును. వారికి గావలసినవన్నియు నిక్కడ దొరకును. ఇటువంటి దేశ మును వారెట్లు వీడి యుండగలరు. వారిలో కొందరు మనకు స్వాతంత్ర్య మిచ్చినచో ప్రజాక్షేమము తగ్గిపోవునని చెప్పు చున్నారు. వీరు రాకముందు ప్రజాక్షేమ మెటున్నది ? ప్రజల యొక్క ఐశ్వర్య మెట్లున్నది. మనక్షేమము మనకు తెలి

యును. మనసిరిసంపదల నెట్లు అభివృద్ధి చేయవలెనో మనకు దెలియును. మనకు స్వాతంత్ర్య మిచ్చిన వారి అయిశ్వ ర్యము తొలగిపోవును. వారి సౌకర్యము లన్నియు చెడును. మనవిూద నభిమానమున్నట్లు వారు వ్రాయుచుందురు. మీరు వీటి నెన్నడును నమ్మరాదు.

ఈ హిందూమహమ్మదీయ హైకమత్యమును పాడు చేయవద్దు. కలహములకును భేదాభిప్రాయములకును తా వీయవద్దు. కంజాయింపుగా దేశమునకు సేవ చేయుడు. అప్పుడు స్వరాజ్యము తప్పక వచ్చును.

ఇట్టిఉపన్యాసములను బట్టి హిందూమహమ్మదీయ సంఘమునకై చిత్తరంజనుడు పడిన శ్రమను గ్రహింప వచ్చును. అనేకవిధములుగా ప్రచారము సాగించి ప్రజల యొక్క అభిప్రాయములను గ్రహించి దేశపరిస్థితులను గాంధీ ప్రచారమును వారికి బోధించి విరివియైన కట్టుబాటును చేసెను. గాంధీతత్వమును బూర్తిగా విచారించి దీనిలో నిర్మల మైన ప్రచారస్వభావ ముండినను కౌన్సిలులోనికి బ్రవేశించి అక్కడనుండియే సాధించకపోయిన దేశమునకు దగిన అవ కాశములు చిక్కవని గట్టిగా ప్రయత్నము చేసి ఎసెంబ్లీల లోనికి కాంగ్రెసునాయకులను ప్రవేశపెట్టెను.

ఈయుద్యమము బెంగాలులో తీవ్రముగా నుండుసమ యములో అనేకవేలమంది విద్యార్థులను పట్టుకొని చెఱసాల

యం నుంచిరి. 1921 సంవత్సరము డిశెంబరు నెలలో చిత్తరంజను భార్యయగు బసంతీదేవిని మఱికొందఱు స్త్రీలను ఖద్దరు ప్రచారము చేయుచుండగా బట్టుకొనిరి. స్త్రీపురుష విద్యార్థుల ననేకులను బంధించిరి.

ఈ విషయమును అప్పటి హిందూదేశ మంత్రులకు దెలియపఱచకుండ గూఢముగా నుంచిరి. దీనివలన దేశములో నెక్కడేమి జరుగుచున్నను పట్టణములలో ప్రభుత్వాధికారుల పనులను ఖండించుటకు వీలులేని పరిస్థితులలోనుంచిరి. అప్పుడు చిత్తరంజను మొదలగు నాయకులు క్రమమైన చర్యతో ప్రభుత్వమునకు దెలియపఱచుచు ప్రచారము సాగించిరి.

ఈ సమయములో లార్డు మాంటేగు యిండియా గవర్నమెంటులో గొన్ని రిఫారములను తీసికొని వచ్చెను. వీటిని దేశనాయకు లెవరును ఆమోదించి యుండలేదు. ఇవి దేశమున కనుకూలముగ లేక ప్రతికూలముగ నుండెను. చిత్తరంజను డీ రిఫారములను పూర్తిగా రద్దుచేయవలెనని ప్రయత్నము చేయుచుండెను. ప్రభుత్వము కొన్ని మార్పులను చేయవలెనని ప్రయత్నము చేసెను. అప్పుడు ప్రభుత్వము 1924 సంవత్సరములో నీ రిఫారము బిల్లును పరిశీలించి అవసరమైన మార్పులను చేయవలెనని ఒక కమిటీని యేర్పాటు చేసెను. ఈ కమిటీలో చాల పెద్దవారు గలరు.

హిందువులుకూడ కొంతమంది యుండిరి. ఇట్టి కమిటీ అవసరము లేదనియు, రిఫారములను పూర్తిగా నడుగంట చేయుమనియు దేశప్రజలు దద్దరిల్లు గగ్గోలు పెట్టుచుండిరి.

ఇప్పటికి మఱియొకసారి చిత్తరంజనుడు స్వరాజ్య పార్టీ యని లేవదీసి గాంధీ తత్వమునకు వ్యతిరేకముగా కౌన్సిలులలోనికి ప్రవేశించుటకు గట్టిప్రయత్నము గావించెను. వల్లభాయి పటేలు, రాజాజీ మొదలైనవారు దీనికి ప్రతికూలురైనాముని అభిప్రాయులునే ఆమోదించిరి. తన ప్రయత్నము లన్నియు ఫలించునట్లు చేసెను. చిత్తరంజను యొక్క గొప్ప అభిప్రాయములను నాయకులు గ్రహింపలేక పోయిరి. గాంధీ తత్వమున కిది సరిపోలేదు.

చిత్తరంజనుడు బాల్యమునుండియు దేశభక్తి కలిగియుండెను. ఎప్పటికైనను దేశమునకు సేవచేసి సఫలీకృత మనోరథుండు కావలెనని చూచెను. తుదకట్లు చేయ కలిగెను. తన అభిప్రాయమును నెఱవేర్చెను.

మొదట 1906 సంవత్సరములో నేషనల్ కాంగ్రెసునకు డెలిగేటుగా వెళ్ళెను. అక్కడ దేశనాయకుల తత్వమును గ్రహించెను. తాను మూడుపన్యాసములు నిచ్చెను. ఇట్టి ప్రచారమువలన కొంత అనుభవమును సంపాదించెను. 1917

సంవత్సరమువరకు నుద్యోగములో బనిచేయక బయటనుండి తనవృత్తిలో బ్రవేశించెను. కాని యుద్యమమునకు సహాయము చేయుచుండెను. ఈ సంవత్సరములోనే ఏసీబి సెంటు కాంగ్రెసు ప్రసిడెంటుగా నియమింప బడినపుడు చిత్తరంజనుడు గొప్పగా బనిచేసెను.

1924 వ సంవత్సరమువర కేకదీక్షగా యుద్యమములో బనిచేసి దేశములో గొప్ప కీర్తిని గడించెను. 1924 సం॥లో బెల్గాము కాంగ్రెసునకు మహాత్ముడు ప్రసిడెంటుగా నున్నపుడు చిత్తరంజనుడు బెల్గాము వెళ్ళి చాల కష్టపడి నిద్రాహారము లేకుండ పనిచేసెను. ఏ విషయమునైనను పూర్తిగా తర్జుమా జేసినగాని దానిని కార్యక్రమములో బెట్టువాడు కాదు. ఇతనికిట్టి మేధాశక్తి యున్నదని మహాత్ముడు గ్రహింపకలిగి యితని అభిప్రాయములను జాగ్రత్తగా విచారించువాడు.

1921 సం॥లో అహమ్మదాబాదు కాంగ్రెసునకితనిని ప్రసిడెంటుగా నెన్నుకొనిరి. కాని యిత డంతకుముందుగానే యుద్యమప్రచారములో పట్టుపడి జైలులో నుండెను. ఇతడు జైలులోనుండగా నాయకులు స్వేచ్ఛగా నితనితో మాట్లాడు చుండిరి. ఈసమయములో పండిత మదన మోహనమాలవ్యా అప్పటికి వైస్రాయిగానున్న రీడింగుప్రభువుతో సంప్రదించి రౌండు టేబిలు విషయమై చిత్తరంజనుసలహానడిగెను. తాను

జైలులోనుండి చెప్పుట మంచిదికాదని మహాత్మునికి ఆ విషయమును వదలిపెట్టెను. మాలవ్యా గాంధీతో గలిసి సంప్రదింపగా నప్పటి కావిషయము రద్దుచేయుమని మరియు దానివలన దేశమునకు ప్రయోజనము లేదనియు వెల్లడి చేసెను.

ఈ విధముగా మాలవ్యా రీడింగుసంప్రతింపులు చెడినవి. ఫలితము లెట్లుండునో జూడకయే వదలికోనవలసి వచ్చినది. ఇది విని చిత్తరంజనుడు చాల విచారించెను. ఇట్టి రాజకీయవిషయములలో గాంధీకి దూరదృష్టి తక్కువ యని చిత్తరంజను నభిప్రాయము.

చిత్తరంజనుడు అలిపూరు సెంట్రలు జైలులో 6 మాసములుండెను; 1922వ సం॥రము జూలై నెలలో జైలు నుండి బయటకు వచ్చెను. అభిప్రాయ భేదములు కలుగుట ప్రారంభమయ్యెను. స్వరాజ్యపార్టీని పూర్తిగా లేవదీసి తన స్వతంత్ర శక్తివలన నుద్యమమును సాగించుచుండెను. స్వరాజ్యపార్టీతో ప్రతి రాజకీయములోను పనిచేసి కౌన్సిలులోనికి ప్రవేశించి గొప్పజయమును గాంచెను. ప్రతిరాష్ట్రములోను స్వరాజ్య పార్టీయే జయప్రదముగా నుండెను. అప్పుడు మంత్రులయొక్క జీతములను గూర్చి సాధించెను.

1924–25సంవత్సరములకు గవర్నమెంటుబడ్జెటుప్రకారము మంత్రులయొక్క జీతములను తగ్గించివేయ వలెనని

పట్టుపట్టెను. చిత్తరంజనుడు తన స్నేహితులును కలకత్తా హైకోర్టునుండి యిన్‌జన్‌షన్ తీసికొని మంత్రుల జీతములు బట్వాడా గాకమునుపే యుద్యమమును సాగించెను. చిత్త రంజనుడు ఒక కార్యమును బట్టుకొనిన దానిని సాధించు వరకును జయప్రదముగా జరుగువరకును నిద్రాహారములు లేక పనిచేయును. హైకోర్టు యింజక్షనుతో యెసంబ్లీలో ప్రసిడెంటు ప్రపోజలను పెట్టకుండ చేసెను. అవకాశమును బట్టి కార్యసాధనము చేయకలుగును. నరపట్టు పట్టినట్లు కీలక మెక్కడుండునో దానిని గ్రహించి పనిచేయును. సమయస్ఫూర్తియైన విచారణ కలిగి యెట్టి కార్యమునైనను మనోధైర్యముతో సాధించును.

ఏపార్టీయైనను సమభావముతో బనిచేయుని యెడల వారి ప్రచారము దేశసేవకు భంగమును కలిగించునని చిత్త రంజను డెంతమాత్రమును వెనుకంజవేయక వారిని యెదు ర్కొని వారికార్యములను తీవ్రముగా ఖండించును. అందు చేతనే సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీ మొదలగు మోడరేటుపార్టీవారి నెంతమాత్రమును సహింపక వారి దుష్ప్రచారములను ఖండించి లోకమునకు వెల్లడిచేసెను.

1924 సంవత్సరము పూర్తియగుసరికి చిత్తరంజనుడు తాను చేయవలసిన కార్యములన్నియు జయప్రదముగా సాగెననియు, తనకు రావలసిన పూర్తిగౌరవము వచ్చిన

డనియు జీవితముమీద నిరాశ కలుగుట ప్రారంభమయ్యెను. తా నెంతకాలమో జీవింపనని చిత్తరంజనుని కనుమానము కలిగెను. సాధారణముగా నొక వ్యక్తికి లేబ్రాయములోనే కీర్తిగౌరవము లధికముగానుండి లోకవిఖ్యాత పురుషుం డైనచో నట్టివానికి అల్పాయు వుండునని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. ఇట్టి విధియే చిత్తరంజనునికి ప్రాప్తమయ్యెను. చిన్నవయస్సులోనే మరణము ప్రాప్తమయ్యెను. బెల్గాము కాంగ్రెసునకు వెళ్ళి 1925 సంవత్సరము జాన్యువరి 3 వ తారీఖున కలకత్తా తిరిగివచ్చెను. అప్పటికి చిత్తరంజనునికి తీవ్రమైన జ్వరము వచ్చుచున్నది.

శరీర మనారోగ్యముగా నుండెను. గృహము జేరు సరికి, ప్రమాదమైన జబ్బు చేసినది. డాక్టర్లు యితనికి విష ప్రయోగమైనట్లు అనుమానముపడి జాగ్రత్తగా మందు నిచ్చి జబ్బును తగ్గించిరి. శరీరస్వస్థత పూర్తిగా రానేలేదు. చిత్తరంజనుడు భవానీ పురమందలి తన గృహమునుండి మూడుమైళ్ళ దూరములో నున్న పుర మందిరములో బెంగాలుకౌన్సిలు సమావేశ మగునను విషయమును తెలిసి కొని అక్కడకు బయలుదేరెను.

డాక్టర్లు యెంత చెప్పినను వినక బహు నీరసముగా నుండు స్థితిలో పురమందిర సమావేశమునకు వెళ్ళెను. రాజకీయములో దిరిగియున్న వ్యక్తి కాబట్టి తనశరీర అనారోగ్యస్థితిని

గమనింపక యే సభలకుబయులు దేరెను. దేశ సేవయం దట్టిప్రీతిని కలిగియుండెను. కాని క్రమక్రమముగా శరీరమం దనారోగ్య మధికముగా నుండెను. ముందురాబోవు విషయములను గ్రహించినవాడై ఒక వీలును చిత్తరంజనుడు వ్రాసెను.

ఇందు తనకున్న ఆస్తినంతయు దేశసేవకు సమర్పించెను. హిందూదేశములోని హాస్పటలులలో హిందూస్త్రీల నిమిత్తమై వారియొక్క బాధలను నివారించుటకై ధన వ్యయము చేయమని వ్రాసెను. మొదటి నుండియు ధర్మ కార్యములు నిమిత్తము ధనమును కర్చుపెట్టెను. ఇప్పుడు కూడ మరణకాలమునకు ముందు తనకున్న యావదాస్తిని దేశమున కర్పించుచుండెను.

1925 సంవత్సరము మార్చి యేప్రిల్ నెలలో రివ ల్యూషనరీ తీవ్రచర్య లధికముగా నుండుట విని, యీ యుద్య మమును నెన్నడును ప్రజలు ప్రోత్సహింప రాదనియు, యిప్పుడు నాయకులు ధర్మమార్గమున ప్రవర్తించనియెడల దేశమంతయు బాధ పడుననియు తీవ్రమైన వ్యాసములను వెల్లడిచేసెను. ఈ వ్యాసములను ప్రభుత్వనాయకుడు చూచి ప్రభుత్వమునకు తెలియపఱచెను. అప్పుడు ప్రభుత్వాధి కారులు చిత్తరంజను సహాయముతో నీ రివల్యూషనరీపార్టీని అణగద్రొక్కుటకు ప్రయత్నము సలిపిరి. కాని చిత్తరంజను యొక్క శారీరక పరిస్థితులు వీలుగా లేక అతడు శ్రద్ధగా

జూచుకొని యుండలేదు. ఒకవేళ గట్టిగా ప్రయత్నము చేసినను ప్రయోజన మంతగా నుండదని చిత్తరంజనుడు గ్రహించెను.

తరువాత కొన్ని దినములు గృహమందు విశ్రాంతి తీసుకొని ఫరిదాలు కాంగ్రెసునకు వెళ్ళెను. ఇక్కడ కార్యక్రమము వలన శరీరబడలిక వచ్చి మరల తీవ్రమైన జ్వరము వచ్చినది. అప్పు డింటికి వచ్చెను. డాక్టర్లు యతని శరీరము పూర్తిగా జబ్బు స్థితిలో నున్నదనియు, పాశ్చాత్య దేశములకు వెళ్ళి విశ్రాంతిని గైకొనుట మంచిదనియు సలహా నిచ్చిరి. యూరపు దేశము వెళ్ళినచో అప్పటికున్న రాజకీయములనుబట్టి దేశనాయకులకును ప్రభుత్వమునకును కూడ భేదాభిప్రాయములు కలుగునేమోయని గ్రహించి యూరపు దేశమునకు వెళ్ళుట కిష్టపడలేదు. హిందూదేశములోనే మంచి ప్రదేశమునకు బోయి విశ్రాంతిని బొందవలెనని తలంచి తుదకు డార్జిలింగు వెళ్ళుటకు నిశ్చయించెను.

డాక్టర్లు డార్జిలింగు పోవద్దని చెప్పినను వినక ప్రయాణమై డార్జిలింగు జేరెను. కొంతధనమును తనవెంట దీసికొనిపోయి బ్యాంకులో వేసెను. ఈ ధనముతో తనజీవనము గడచిపోవునని గ్రహించెను. అందు కొంతధనమును పెట్టి ఒక గృహమును కొనెను. మిగిలినధనము తన స్వవిషయమునకై యుంచెను.

ఇట్టిసమయంలో సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీయు లిట్టన్ ప్రభువును, చిత్తరంజనుతో గలిసి దేశమందలి యుద్యమము

లను గూర్చి తానార్జించుట కొకసమావేశము నేర్పఱచుటకు ప్రయత్నము చేయ, చిత్తరంజనుడు దీని కంగీకరించలేదు. క్రమముగా శరీరనారోగ్య మధికముగానుండెను. 13 జాన్యువరిలో కడుపులో నొకవిధమగు నొప్పి బయలుదేరినది. అప్పటికి చిత్తరంజనుడు నిర్మలముగా నవ్వుముఖముతోనే మాట్లాడుచుండెను. మరల 192౫ సంవత్సరము జాన్యువరి 16 తేదీని ప్రొద్దుట కడుపులో బాధ మొదలిడి క్రమముగా నధికమై సాయంకాలమునకు ప్రమాదపరిస్థితులలోనికి మారినది. తన కవసానకాలము దగ్గరకు వచ్చినదనియు నిక గంటలో నున్నదనియు చిత్తరంజనుడు తన స్నేహితునితో జెప్పెను. సాయంకాలము అనగా సంధ్యవేళను నిర్మలమైన మనస్సుతో దేశబంధు చిత్తరంజదాసు యీ బాహ్యప్రపంచమును వీడిపోయెను. ఆయనకనులు మూసెను. లోకమంతయు చీకటి యయ్యెను.

చిత్తరంజను మరణవార్త దేశమంతయు వ్యాపింపగా ఆబాలగోపాలమును విచారించిరి. బెంగాలు ప్రజలకు కొన్ని దినములు మతిభ్రమయే కలిగెను. బెంగాలున కిటువంటి నాయకుడు మరల ప్రాప్తించడనియే చెప్పవలయును. దేవుడు అతని ఆత్మకు శాంతి నిచ్చుగాక !

చిత్తరంజనుని జీవితచారిత్రకవిశేషముల నెన్నుట ప్రతివానికిని సాధ్యము కానిపని. అయినను నామహాశయుని

యసామాన్య మేధఃపుంజము నుండి వెలువడిన యద్భుతానంద సంధాయకములైన విశేషాంశములను గ్రహించుటకు ప్రతి పరిశోధకుడును, ప్రతి దేశ సేవకుడును, ప్రతి రాజకీయ వేత్తయు నుబలాటమును, ఆవేశమును, ఆస్థను ప్రకటించుచునే యుండును.

ఈపుణ్యశీలుడైన దేశ సేవకుని యవయవనిర్మాణ మహా విధాతచే నట్లు సృజింపబడి నటని పలువురు ప్రకృతిపరిశీలకుల యాధ్యాత్మిక మనన మై యున్నది. ఇందు మహోత్కృష్ట విశేషము గలదు. చిత్తరంజనునకు ప్రాచీనులైన దేశ సేవకులందును, రాజకీయ వేత్తలందును, సంస్కర్తలయందును, మహాపురుషుల యందును, మతప్రవక్తలందును లేని గొప్ప చిహ్న మొకటి చిత్తరంజనుని యఘటనాఘటన సామర్థ్యవిప్లవమును దెలుపు శపథాకృతి. ఇది పుట్టుకతో నుండుననియే మా ఆశయము.

కొండఱితలం పట్లుగాక యిది భగవన్నిర్మితము గాదనియు, అవయవనిర్మాణానంతర పరిణామమే యగుననియు నైయున్నది. ఏది యెట్లున్నను చిత్తరంజనునందు మాత్ర మా ప్రతిభ నిశితసంబంధముతో బాదుకొని శేషించిన సుగుణముల నామహానీయుడు పెంపొందిచు కొనుటకు హేతువై యున్నది.

చిత్తరంజనునియందున్న ప్రజ్ఞావిశేషములు సామాన్య జనలభ్యములుగాని, సామాన్యప్రకృతిజన్యములని యనుటకు

గాని, యించుకేనియు శక్యంబుగాదు. పువ్వు పుట్టినప్పోడనే పరిమళముపుట్టి చెలరేగి తనంత దానే సర్వవ్యాప్తమై నలువంకలకు వాయుప్రేరితమై ప్రసరించునట్లు, చిత్తరంజనుడు బాల్యమునుండియు సక్రమముగా సన్మలక్షణములను గలిగి యున్నాడు.

అందు ముఖ్యముగా నెన్నదగినవి మొదట పితృమాతృ భక్తి. వారియాజ్ఞావలంబనము, సత్యమార్గమందను వర్తనము, తన పూర్వులు యడుగుజాడలలో నడచుట, విద్యాభ్యాసమం దమితశ్రద్ధ, చూచినదానిని, వినినదానికి హృదయమందు పదిలపఱచుకొనుట, తండ్రినడచిన పంథానే నడువనేర్చుట మొదలగునవి.

బాల్యము వీడి యౌవనప్రాదుర్భావము కాగానే యే తద్గుణపుంజమును తన మేధాసంపత్తితో స్వయముగా పెంపొందించుకొనుట, అంతతో నాగక వయస్సునకు మించిన విద్యాభ్యాసము, అందువిస్తారముగా తోడిబాలురతో సహకారమొనర్చుట, ప్రతివిషయమునందును ముందంజవేయుట, విద్యాసముపార్జన కాలమందే గొప్ప వక్తృత్వమును సంపాదింప యత్నము నొనర్చుట, దేశస్వాతంత్ర్యవాంఛ, దేశసేవాసక్తి, కుటుంబమున పరస్పరసహాయముతో మెలంగ నేర్చుట, ధర్మ మాచరింపవలెనని తోడివిద్యార్థులకు సహకార మొనర్చుట మొదలగునవి,

చిత్తరంజనుని బుద్ధివైశద్యము మిగుల విశాలభావము లతో నిండియుండి ఆధునిక ప్రాపంచిక పరివర్తనమునకు హేతుభూతమైనదని ప్రతి సామాన్య వ్యక్తియు తృటికాల ములో గ్రహింపవచ్చును. ఆ పుణ్యపురుషుడు తన బాల్య మందలి వాంఛల నన్నిటిని యౌవనమున పెంపొందించుకొని యౌవన మధ్యకాలమున వానినెల్ల పరిభూతము గావించు కొని తలచిన ప్రతికార్యమునందును, విశేషకష్టముల నంద కయే కృతకృత్యుడగుచు వంగరాష్ట్రమున నరసమగ్రనాయక మణి యనిపించుకొనెను.

విద్యాసముపార్జన కాలమందు తీవ్రమైన వాగ్ధాటిని, సుప్ర సన్నత్వమును అలవఱచుకొని దానిని సన్నిహితరఘురీవేగ తుల్యంబైన యుపన్యాసప్రణాళిక కలిగించి దేశమునంతను ఉద్ధూత లూగించినాడు. సత్యాగ్రహోద్యమ కాలమున వంగ రాష్ట్రమునందలి విద్యార్థిబృందములహృదయాంతరాళములు యుద్రేకమును రేకెత్తించిరాజకీయదృక్పథమునసవ్యప్రసక్తిని జోహాడ మొసంగినాడు. అంతేగాక తాను విదేశములకేగి విశేషవ్యయప్రయాసల కోర్చి యార్జించిన న్యాయవాదవిద్యను తనపూర్వీకులకు సాంప్రదాయసిద్ధమైన న్యాయవాదవృత్తిని తృటికాలములో విసర్జించినాడు. ఇది చిత్తరంజనుని మనో స్థైర్యము నెంత చాటుచున్నదో!

వంగరాష్ట్ర విభజన కాలమున కలకత్తాలోను, తత్ప్రాంతములను, ఇంచుమించుగా వంగదేశ మంతటను

బయలుదేరిన విప్లవము నడించుటకు బహుళ ప్రయత్న మొనర్చి తనకు దొరతనము వారియందు గల సౌజన్యతను, విప్లవమందున్న యయిష్టతను, తన కులశీల తత్త్వముల ప్రకృతిని వెల్లడించికొని యపూర్వ యశోవల్లికలతోబాటు యనన్య సాధారణమైన గౌరవప్రపత్తిని గూడ గడించి నాడు. ఇంతేగాక తన దేశమందలి వివిధ విషయములలోను జోక్యము కలిగించుకొని ప్రజాబాహుళ్యమున కుపకరించు సత్యమార్గముల నన్వేషించి ప్రజానీకమునకు కష్టకాలము లందు దోడ్పడినాడు.

మఱియు రాజకీయరంగమందడుగిడి చిన్నతనముననే తనకన్న మిన్నలైన పెద్ద లనేకులుండ చిత్తరంజనుడే బెంగాలున కంతకును ఏకైక నాయకుడుగ నుండదగినవాడని ప్రజలచేతను, ఆనాటి పెద్దలచేతను, సకల ప్రజానీకము చేతను అందెవేయించుకొన్నాడు. సమయము వచ్చినప్పుడును సరియైన మార్గము కాదని తోచినపుడును, ప్రజల కపకృతి జరుగునని తలంపు గలిగినపుడును ముందువెనుక లాలోచించి పెద్దల భావములకు ప్రతికూలముగా వర్తించి వారిని సామ దాన భేదోపాయములచే సాధించి విశేషపరిశ్రమ కోర్చి తన మార్గమునకు ద్రిప్పుకొనుటేగాక వారు మొదట ప్రారం భించిన ఉద్యమప్రచారమును మొదలంటు తుదముట్టువఱ కందుండి వెనుదిరుగక కార్యసాఫల్యత కడు దగ్గరగా నున్న

దనిపించుకొనగానే యీ భారమును పెద్దలకే విడిచి సఫలీకృత మనోరథుడై పేరొందినాడు.

చిత్తరంజను డమోఘ ప్రతిభాశాలి యనుట కాతని జీవితమునందలి పరిశిష్ట విశేషాంశములు వందలాదిగ నున్నవి, వాని నన్నిటిని బేర్కొనవలెనన్న పాఠకులకు విసువు జనించుటే గాక యతిశయోక్తి కూడ యగునేమో యని శంకింపవలసి యున్నది. దాసు కౌన్సిలు ప్రవేశవిషయమున భరతఖండమున కంతకును ఏకైక నాయకు డనదగిన మహాత్మా గాంధీజీ నెదిరించిన దిట్ట యను విషయమును మరువకుడు. ఎదిరించుటయేగాక నతనివలనను; అతని యనుచరులవలనను, ననుమతిని బడిసి కౌన్సిలునందు బ్రవేశించి పలుకార్యములను సాధించినాడు.

అంతేగాక దేశనాయకాగ్రగణ్యులలో నొక్కడైన పండిత మదనమోహన మాలవ్యా యారంభించిన రిపబ్లిక్ సంప్రదింపులు దేశానర్థదాయకములని విశ్వసించి వాని కడ్డు దగిలి జయమందినాడు. మఱియు తన మేధాసంపత్తి వలననే పిన్నవయసు వాడయ్యు కాంగ్రెసున కధ్యక్షుడుగా నెన్నుకొనబడినాడు. దొరతనమువారు కారాగృహమున బంధించి పలుబాముల బెట్టినను పీసమేని ధైర్యమును వీడక యచ్చట నుండియే ప్రజాబాహుళ్యమున ఉద్యమ సాంప్రదాయములను ద్విగుణీకృత మొనర్చినాడు.

చిత్తరంజనుని సుగుణపుంజమున మిన్నగా నెన్నదగిన దొకటి గలదు. అది ప్రాపంచిక జీవనిర్మాణమున ననన్య సాధ్యం బగు పితృాజ్ఞాపరిపాలనము. తండ్రిమాట జవదాట రాదనునది సర్వజనసామాన్యమైన గుణవిశేషమే యయ్యు నేటికాలమున దానికి మాత్రమేని గౌరవస్థానము లేదనుట సర్వజనాంగీకారమే యగును. అట్టి పరిస్థితులలో తలకు మీరిన తండ్రిచేసిన ఋణభారమును చేతులమీద తీర్చు టన్నది మహాగుణముగా నెన్నదగినదే. అందును కాయ కష్టమున ఋణవిముక్తి నందినవారు ప్రతి ఖండమందును వ్రేళ్ళమీద లెక్కపెట్టదగినవారుగ నున్నారు.

చిత్తరంజనుడు శ్రీరామునివలెనే పితృాజ్ఞాపరిపాలకుడు. గరుత్మంతునివలెనే మాతృభక్తియుతుడు. భరతునివంటి కార్యశూరుడు. లక్ష్మణునిబోలిన భ్రాతృవత్సలుడు. సముద్రుని వలె గంభీరుడు, మహాశాంతుడు. దేశభక్తాగ్రగణ్యుడు, ధన్యుడు. భారతమాత పుత్రసంతతి యను మణిహారమున నాయకమణి.

సమాప్తము.

శ్రీ కొండపల్లి ముద్రాశాల, రాజమండ్రి

నాయకుల జీవితములు

మహాత్మా గాంధి	0	8
జవహరలాల్ నెహ్రూ	0	8
హిట్లర్ దురంతములు	0	8
సుభాసుచంద్రబోస్	0	8
చిత్తరంజన్‌దాసు	0	8
బాబూ రాజేంద్రప్రసాద్	0	8
అచ్యుతపట్వర్ధన్	0	8
జాతీయనాయకులు 1 వ భాగము	1	0
డిటో 2 వ భాగము	1	8
రాజగోపాలాచారి	0	8
జైహింద్ (చక్కని పద్యములు)	0	4
మదనమోహన మాలవ్య	0	8
రవీంద్రనాథ టాగూర్	0	8
అబుల్‌కలామ్ ఆజాద్	0	8
జనాబ్ జిన్నా	0	8
నెహ్రూ ఇందిరకు వ్రాసిన లేఖలు	1	0
కస్తూరిబా గాంధీ	0	8
అజాద్ హింద్ ఫౌజ్	1	0
జైహింద్ (వచనం)	0	8
స్వామి వివేకానంద	0	12
ఆచార్య కృపలానీ	0	8

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో, రాజమండ్రి.

నాయకుల జీవితములు

భూలాభాయి దేశాయి	0	8
సర్దార్ వల్లభాయి పటేల్	0	8
విజయలక్ష్మి పండిట్	0	8
ఖాన్ సోదరులు	0	8
అరుణా అసఫాలీ	0	8
ఛత్రపతి శివాజీ	0	12
పృధ్వీసింగ్	0	8
ప్రకాశం	0	8
పట్టాభి	0	8
జయప్రకాశ్ నారాయణ	0	8
సుభాస్ చంద్రబోస్ (200 పేజీలు)	1	0
పరారీ నేతాజీ	1	0
సాయిబాబా జీవిత చరిత్ర	0	12
రామకృష్ణ పరమహంస	0	12
గాంధీజీ అడుగుజాడల్లో	10	0
గాంధీ చరిత్ర	2	4
నెహ్రూ చరిత్ర	2	4
మౌలానా అజాద్	1	0
ఆచార్య రంగా	5	0

వలయువారు :—

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్సు

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో, రాజమండ్రి